

RUSYA’DA SERBEST PİYASA EKONOMİSİNE GEÇİŞ SÜRECİ VE 2008 KÜRESEL KRİZİ¹

Yrd. Doç. Dr. İsmail Hakkı İŞCAN*
Araş. Gör. Yıldız Zeliha HATİPOĞLU**

Özet

Rusya’da Serbest Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci ve 2008 Küresel Krizi

Sanayileşmiş Avrupa ülkeleri ile karşılaştırıldığında Rusya ekonomisinin bugünkü küresel krizden neden onlar kadar etkilenmediğinin cevabı oldukça önemlidir. 1990’lı yılların başlarında piyasalarını hızla serbestleştiren Rusya, günümüze kadar gelen süreçte ekonomisinde serbest rekabeti engelleyici mekanizmaları kısmen de olsa kaldırmayı başarabilmiştir. 2000’li yıllarla birlikte Rusya yönetimi, enerji kaynaklarına bağlı ekonomik çıkar ve araçların dış politikada temel öncelik olarak değerlendirildiği yeni bir döneme girmiştir. Bu dönemde Rusya bir taraftan dünya ile entegre olabilmek adına pazar ekonomisi şartlarını sağlamaya çalışırken, diğer taraftan enerji kaynaklarına bağımlı ekonomik büyümesini sürdürülebilir kılmak için uğraşmaktadır. Ancak bu süreç incelendiğinde Rusya’daki serbest piyasa algısının sorgulanmasının gerekli olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmada öncelikle geçiş ekonomileri için literatürde yapılan teorik tespitler ele alınarak geçişteki yöntem farklılıkları tartışılacaktır. Tüm geçiş ülkelerinin genel makroekonomik değerlendirmesinden sonra Rusya ekonomisinin geçiş dönemleri boyunca uyguladığı politikalar ve sonuçları dört başlık altında değerlendirilecek ve nihayet küresel krizin Rusya ekonomisine etkileri ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Geçiş ekonomileri, Global kriz, Serbest piyasa ekonomisi, Enerji

---

¹ Bu makalenin kısa bir özeti, 4-5 Kasım 2010 tarihinde İstanbul’da gerçekleştirilen **Uluslararası Avrasya Ekonomileri Konferansı**’nda “*Russia’s Free Market Perception and The Global Crisis*” başlığı ile sunulmuştur.

* Bilecik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü Öğretim Üyesi.

** Bilecik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü Araştırma Görevlisi.

Abstract

The transition process to free market economy in Russia and 2008 global crisis

The answer to the question of why Russian economy has not been affected from today's global crisis as much as industrialized European countries is very important. Russia which had rapidly liberalized its markets at the beginning of 1990's, has partially succeeded in removing mechanisms in it economy which barrier free competition. By 2000, Russian government has moved to new era in which economical interests based on energy sources are evaluated with a priority. In this era, on the one hand Russia is trying to provide market economy conditions in order to integrate into the world; on the other hand it is also striving to make economical growth based on energy sources sustainable. However when this process is analyzed, we understand that it is necessary to question free market perception in Russia. In this study first of all theoretical findings in the literature about transition economies are handled and then methodological differences or varieties in terms of the transition are discussed. After a general macro economical evaluation of all transition economies, policies of Russian economy with in the period of transition and their results are evaluated under four headings. Finally, affects of the global crisis to Russian economy are introduced.

Key Words: Russia, Transition economies, Global crisis, Free market economy, Energy

1- Giriş

Özellikle Soğuk Savaş döneminde “kapitalizm” veya daha sonraları “serbest piyasa ekonomisi” kavramları ile paralel ele alınan ve son zaman literatüründe çoğunlukla “piyasa ekonomisi” kavramı ile ifade edilen anlayış aslında siyasal çoğulculuğun, kişisel hak ve özgürlüklerin hem siyasi (konuşma, din ve vicdan, seçme ve seçilme özgürlükleri) hem de ekonomik (teşebbüs-tercih özgürlüğü) manada sağlandığı bir ortamda ekonomik güce sahip bireylerin sınırsız özgürlük içinde birbirleriyle rekabetini öngören ve devleti piyasada istemeyen bir uygulayışı anlatmaktadır. 1989’da Sovyetler Birliği ve sosyalizmin çökmesiyle birlikte günümüzde bu anlayışın alternatifi artık söz konusu değildir.

Piyasa ekonomisinin belirtilen ölçütleri bünyesinde barındıran gelişmiş ülkelerde şu an etkin olarak işletildiğini söylemek mümkündür. Ekonomik ve sosyal göstergeleri açısından henüz gelişmiş ülkeler seviyesinde olmayan ancak bu doğrultudaki sosyo-ekonomik politikalarla hareket eden yeni gelişen ülkelerle birlikte geçiş ekonomileri olarak adlandırılan eski sosyalist ülkeler, piyasa ekonomisi modellerini gelişmiş ülkelerdeki bu uygulamalara bakarak

belirlemektedirler. Bu dönüşüm ve piyasa ekonomisinin oluşturulması sürecinde devlet, önemli ve etkin bir görev almaktadır. Zira piyasa ekonomisine dönüşümde kaynak yetersizliği, kurumsal ve kültürel eksiklik, dönüşümdeki ekonomilerde devleti önemli ve aktif sorumluluklarla karşı karşıya bırakmaktadır. Bu noktadaki ironi, merkezi ve planlı bir devlet yapısına sahip olan geçiş ekonomilerinde devletin bu yapıdan vazgeçerek ekonomik süreci tamamen piyasa dinamiklerine bırakıyor olması ve bunu da ancak kendi desteği ile sağlayacak olmasıdır. Ayrıca merkezîyetçi anlayışla yıllarca ülkeyi idare eden ve doğal olarak piyasa ekonomisi deneyimi olmayan kadroların bu dönüşümün tepesindeki mimarları oluşu da bir başka ironidir.

Aslında bu iki ironinin ortaya çıkardığı ekonomik sonuçlar çok daha önemlidir. Zira piyasa ekonomisi tercihi bulunan ülkeler, içinde vergi, harcama ve borçlanma konularının yer aldığı mali politikaların yol açtığı makro ekonomik sorunlarla karşı karşıyadırlar. Devlet bu ülkelerde mali yapıdaki dönüşümü sağlamak adına kaynak yetersizliği ve serbest piyasa kültürü eksikliğini giderilmesinde önemli ve aktif sorumluluk alır. Dolayısıyla bu ekonomilerde sıklıkla rastlanılan enflasyon, bütçe açığı, işsizlik, yetersiz büyüme ve yolsuzluk gibi sorunların çözümünde mali disiplin önem arz etmektedir. Aslında mali disiplinin gerçekleştirilmesi, geçiş ekonomileri yanında 1980 sonrası ihracatlarını ve piyasa ekonomisi şartlarını serbestleştirmeye çalışan gelişen ekonomilerin karşılaştıkları kamu açığı ve aşırı borçlanma sorunu ile de yakından ilgilidir. Kuzey Kore, Tayland, Singapur ve Malezya gibi çeşitli Güney Doğu Asya ülkelerinin yer aldığı bir kısım ülkeler, bu süreçten enflasyonu dizginleyerek makro ekonomik istikrarı başlatmış ve yatırım seviyesini arttırarak kontrollü bir sermaye akışı düzenleyerek başarı ile çıkmışlardır (Altay, 2001:15,19).

2- Geçiş Ekonomileri ve Geçiş Süreci Başlangıç Döneminin Ekonomik Karakteristikleri

Şüphesiz gelişmiş ülkelerde serbest piyasa mekanizmasının bireysel ve toplumsal refah artışı sağlıyor olması ve bu ülkelerdeki insanlara daha yüksek yaşam standardına sahip olma imkânı veriyor olması, piyasa mekanizmasının henüz gelişmediği yeni gelişen ve geçiş ekonomilerindeki insanları etkilemiştir. Bu ülkelerde refah ve zenginliğin piyasa mekanizması vasıtasıyla sağlanabileceği düşüncesi yaygınlaştıkça piyasa ekonomisinin temel

kurumlarının bu ülkelerde kurulması ve geliştirilmesi konusunda önemli bir toplumsal istek ve destek sağlandığı söylenebilir. Geçiş ülkelerindeki hayat standardı, sadece Batılı ülkelerle değil, yeni sanayileşen ülkelerle de karşılaştırıldığında oldukça düşüktür. 1980'lerde sosyalist ülkeler (ki bu coğrafya dünya nüfusunun yaklaşık üçte birini kapsamaktadır) küresel ihracatın %10'unu, teknolojik yeniliğin ise sadece %3'ünü karşılamaktadırlar. 1983 yılında her 1,8 Amerikalıya, 2,5 Batı Alman'a, 2,8 İtalyan'a veya 4,4 Japona bir araba düşüyorken bu oran 5,8 Çek vatandaşı, 10,8 Polonyalı veya 14,2 Rus içindir. Ayrıca şu nokta da oldukça şaşırtıcıdır ki, ırkçı yönetim altındaki Güney Afrika'da bile siyahlar arasında kişi başına düşen araba sayısı Sovyetler Birliği (SSCB)'nden daha yüksektir. SSCB'de kişi başına Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) oranı, Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'ndeki oranın 1970 yılında ancak %45'i iken (5,123 dolar) 1985 yılında da buna yakın bir oranla %44'ü (6,863 dolar) düzeyindedir (Peng, 2000: 21).

Diğer taraftan 1980 sonrası dünya ekonomisinde gözlenen küreselleşme olgusu, geçiş ekonomileri açısından elverişli bir ekonomik ortamı sağlamıştır. Zira uluslar arası ticaretin serbestleştirilmesi, devletin piyasa etkinliğinin en aza indirilerek kamu sektörünün piyasa içerisindeki hacminin küçültülmesi, uluslar arası para ve sermaye hareketlerine yönelik liberalizasyon politikaları, dünya ekonomisinde gerçekleşen yeni liberal anlayış doğrultusunda oluşturulan uygulamalardır ki bu yönelimler geçiş ülkeleri tarafından da benimsenmiştir. Ancak bu ülkelerdeki serbest piyasa ekonomisi ile ilgili tecrübelerin sınırlı olması, serbest piyasa ekonomine geçiş stratejisinin nasıl olması gerektiği konusunda bu ülkelerin çeşitli uluslar arası kuruluşlardan yardım alma zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir.

Piyasa ekonomisinin yeni gelişen ve geçiş ekonomilerindeki uygulamalarında çeşitli farklılıklar olmakla birlikte bu uygulamalar ülkelere göre farklı sonuçlar da doğurabilmektedir. Bu ülkelere 1980'li yılların sonu itibarıyla, Uluslar arası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası gibi çeşitli uluslar arası kuruluşlar önderliğinde önerilen ekonomi politikaları, bir takım nedenlerle bu ülkeleri önemli maliyetlerle karşı karşıya bırakmıştır. Bu ülkelerin mal, emek ve sermaye piyasalarının gelişmiş ekonomilerin uygulama alanına açılması, başlangıçta küresel ölçekte reel üretimin artmasına ve sonrasında enflasyonun zamanla uluslar arası düzeyde hızlanmasına neden olmuştur. 1970'lerde gelişmiş batılı ülkelerin krizi aşmak adına 1980'li yılların sonunda yeni gelişen

ve elbette dağılma sonrası eski sosyalist ülkelerin oluşturduğu geçiş ekonomilerinde uygulanan piyasa ekonomisi odaklı politikaları, sermaye birikim sürecinde meydana getirdiği etkiyle birlikte çeşitli borç krizlerine ve 1990-2002 döneminde ise büyük oranlarda sermaye girişi ve çıkışına neden olduğu için finansal krizlere yol açmıştır.

Literatürde “Geçiş Ekonomileri” kavramı ile planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş sürecine giren ülke ekonomilerinin kastedildiği anlaşılabilir. 1980’li yılların sonlarından itibaren literatüre giren ve halen devam eden bir süreci ifade eden kavramla, komünizmin çökmesi ve SSCB’nin dağılmasıyla ortaya çıkan yeni cumhuriyetlerin yaşadıkları ekonomik, politik ve sosyal dönemi açıklamak için ortaya atılmış ve kabul görmüştür (World Bank, 1993: 12). Yaklaşık 30 ülke ekonomisinin tanımlandığı bu kavram başlığı altında IMF’nin yapmış olduğu ülkesel sınıflandırma şu şekildedir (IMF 2000);

1- Avrupa ve Eski Sovyetler Birliği’ndeki Geçiş Ekonomileri

1.A. Merkez ve Doğu Avrupa Ekonomileri (CEE): Arnavutluk, Bulgaristan, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, FYR Makedonya, Macaristan, Polonya, Romanya, Slovak Cumhuriyeti ve Slovenya.

1.B. Baltık Ekonomileri: Estonya, Letonya ve Litvanya

1.C. Bağımsız Devlet Topluluğu Ekonomileri (CIS): Azerbaycan, Beyaz Rusya, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Rusya, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Ukrayna.

2- Asya’daki Geçiş Ekonomileri: Çin, Kamboçya, Laos ve Vietnam.

2002 yılında Dünya Bankası geçiş ülkeleri içerisinde Bosna Hersek, Sırbistan ve Karadağ’ı da eklemiştir. 2009 yılında ise bu gruba en son dâhil edilen ülke Kosova Cumhuriyeti’dir.

Piyasa ekonomisine geçiş sürecinde bu ülkelerin hepsinde ortak arzu piyasa ekonomisinin kurumsal yapısını ve işleyişini kendi ekonomilerinde oluşturmak ve sağlamaktır. Geçiş sürecinin başlangıcında çoğu ekonomist, ağır sonuçlarına rağmen geçiş ülkelerinde hızlı bir şekilde piyasa fiyat mekanizmasının oluşmasının, liberalizasyon ve makro ekonomik istikrarın sağlanmasının gerekliliği konusunda hemfikirlerdir (IMF, 2000). Ancak bu

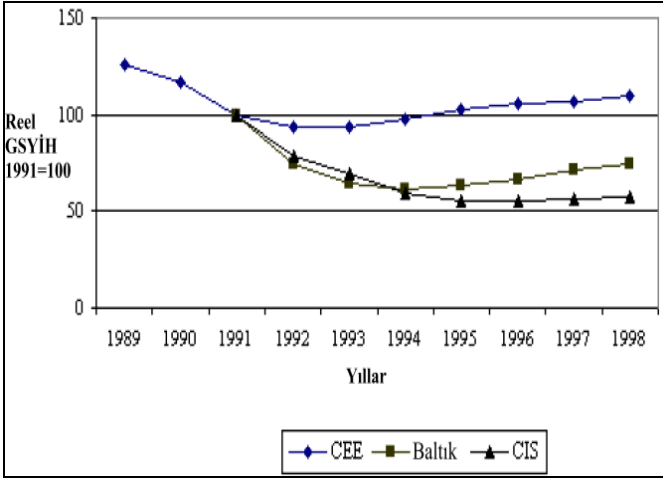
süreçte ülke ekonomilerinin başlangıç şartlarının birbirinden farklı olması bu ülkelerin hepsinde aynı başarının yakalanamamasına neden olmuştur. Genel bir değerlendirme olarak Orta ve Doğu Avrupa ve Baltık ekonomilerinin bu süreçte başarılı bir performans göstererek daha sonraları Avrupa Birliği (AB) üyeliği gibi önemli bir oluşumun parçası olma şansını elde ettikleri, ancak özellikle CIS içerisindeki ekonomilerde beklenen başarının elde edilemediği vurgulanabilir.

Çoğu geçiş ekonomilerinde acilen uygulamaya konulan fiyat liberalizasyonu, merkezi planlama döneminde bastırılmış olan talebin canlanması ile bu ekonomilerde enflasyonun çok hızlı bir şekilde artışına neden olmuştur. Geçişin başlangıcında enflasyon CEE ülke ekonomilerinde ortalama %450 Baltık ekonomilerinde %900 ve CIS ekonomilerinde ise %1000 oranında artış kaydetmiştir. Ancak 1998'e gelindiğinde ilk iki grup ülke ekonomilerinde yıllık enflasyon oranı tek haneli rakamlara inmiş, üçüncü grup ülke ekonomilerinde ise yaklaşık %30 dolayına düşmüştür. Enflasyonist artış aynı zamanda geçiş ekonomilerinde bir başka şokun oluşmasına da neden olmuştur. Üç grup ülkede geçişin başlangıcında üretimde ortalama %40'ın üzerinde düşüş gerçekleşmiştir. Bu noktada geçiş öncesi dönemin istatistiklerinin güvenilirliğini tartışma konusu yapan IMF, bu dönemde üretim istatistiklerinin gerçeklenenden çok daha fazla abartılmış olduğunu ve eğer geçiş öncesi üretim istatistikleri ve fiyat artışlarının doğru bir şekilde tespit edilmiş olması durumunda üretimdeki düşüşün çok daha fazla gerçekleşmiş olacağını ifade etmektedir. Şekil 1'de gösterildiği gibi 1998 yılı ile birlikte her üç gruptaki çoğu ülkede geçiş öncesi seviyesine ulaşmasa bile üretim artmaya başlamıştır (IMF, 2000).

Diğer taraftan Şekil 2'de geçiş ekonomilerinde, üretimdeki değişim ve bunun enflasyonda meydana getirdiği azalma arasındaki ilişki gösterilmektedir. Sağ alt tarafta bulunan noktalarca gösterilen ülkelerin daha düşük enflasyona, sol üsttekilerin ise daha yüksek enflasyon oranlarına sahip ülkeler olduğu düşünüldüğünde, enflasyonu kontrol altına alan ülkelere diğerlerine göre temel makro ekonomik dengeleri gerçekleştirmenin çok daha mümkün olduğu anlaşılmaktadır (IMF, 2000). Diğer taraftan Dünya Bankası'nın yaptığı hesaplamalarda geçiş dönemi başlangıcında CIS geçiş ekonomilerinde GSYİH'daki sürekli küçülmenin ortalama 6,5 yıl, bunun üretimdeki yansımalarının ise ortalama %50 oranında kayıp şeklinde gerçekleştiği görülmektedir. 1929 Büyük Bunalımı ile karşılaştırıldığında geçiş dönemi

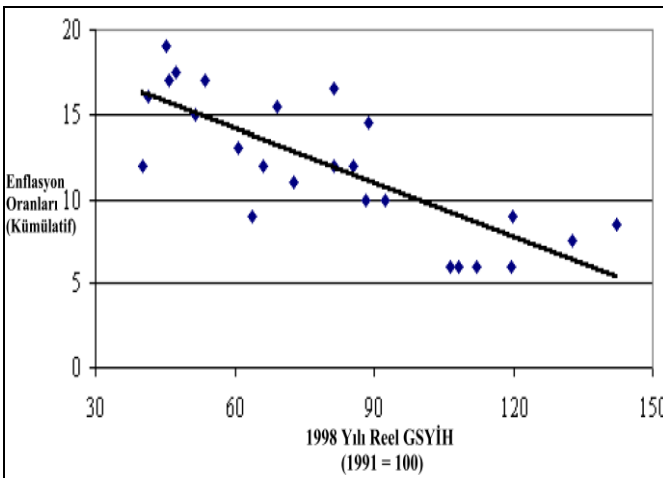
durgunluğunun daha derin ve daha uzun süreli olduğu tespit edilebilir. 1930-34 yılları arasındaki büyük depresyon döneminde durgunluk, Fransa'da 3 yıl, Almanya'da 3 yıl, İngiltere'de 2 yıl ve ABD' de 4 yıl sürmüştü ve bu ülkelerin çıktığı düzeylerdeki toplam düşüşler de sırasıyla, %11, %16, %6 ve %27 oranlarında gerçekleşmiştir (World Bank, 2002: 3-5).

Şekil 1: Geçiş Ekonomilerinde Üretim

Kaynak: IMF, 2000

Şekil 2: Geçiş Ekonomilerinde Enflasyon ve Büyüme

Kaynak: IMF, 2000

Not: Grafik üzerindeki her bir nokta bir ülkeyi göstermektedir.

Yoksulluk oranları açısından da Doğu Avrupa ve Merkezi Asya ülkelerinin diğer bölgelere göre farklılığı dikkat çekicidir. Diğer gelişen ülkelere göre geçiş ekonomilerinde geçiş döneminin ilk on yılı boyunca yoksulluk oranları hızla artmıştır. 1998’de geçiş ekonomilerinde her 20 kişiden birinin kişi başı geliri günlük 1 doların altındadır. Dünya Bankası’na göre yoksulluktaki bu yükseliş trendi, sürecin başlangıcında beklenen oranlardan çok daha fazla ve kalıcı gerçekleşmiştir. Çoğu Polonya gibi başarılı ülkelerde (Polonya’da yoksulluk oranları 1994’den bu yana hızla aşağı yönelimdedir) bile yoksulluk oranları 1998 yılında 1991 yılındakinden çok daha yüksektir. Dünya Bankası verilerine göre Tablo 1’de sıralanan bölgeler içerisinde 1990’dan 1998’e yoksulluk oranlarının artış kaydettiği tek bölge Doğu Avrupa ve Merkezi Asya Bölgeleridir (World Bank, 2002:8).

Tablo 1: Ortalama Yoksulluk Oranları 1990 ve 1998

Bölge	Günlük 1 Doların Aşağısında Yaşam Popülasyonu (%)	
	1990	1998
Doğu Avrupa ve Merkezi Asya	1,5	5,1
Doğu Asya ve Pasifik	28,2	15,3
Latin Amerika ve Karayipler	16,8	15,6
Orta Doğu ve Kuzey Afrika	2,4	1,9
Güney Asya	43,8	40
Sahra-Güneyi Afrika	47	46,4
Toplam	20	17,1

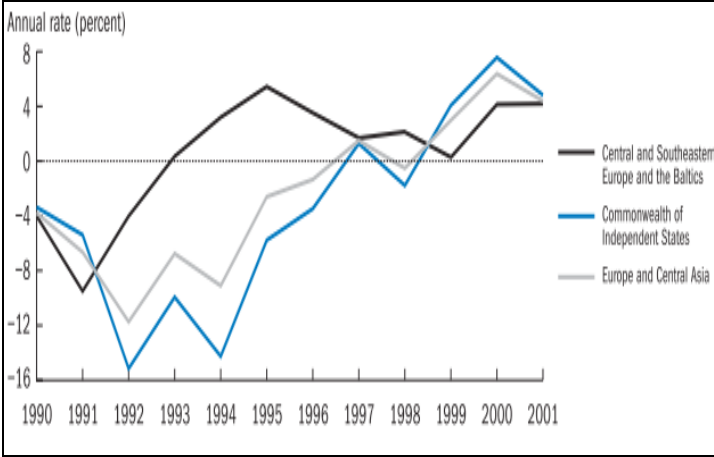
Kaynak: World Bank, 2002:8

CIS ülkeleri ile CEE ve Baltık ekonomileri arasındaki başarı farklılığının altında yatan faktörler arasında CIS ülkelerine göre CEE ülkelerinin ekonomik reform sürecine daha önce başlamaları, diğer ülkelere göre CIS ülkelerinin planlı ekonomide çok daha uzun kalmaları, eski Sovyet sisteminin aşırı sanayileşmiş yapısı ve coğrafyalarından kaynaklanan olumsuzluklar söylenebilir. Ancak bu ülkeler için zengin doğal kaynakların varlığı ve eski Sovyet sistemindeki savunma sanayi yan ürünlerinin üretimi gibi bazı avantajlar da söz konusudur (Havrylyshyn ve Odling-Smee, 2000: 7-8). Nitekim 2000 yılı sonrası dönemde CIS geçiş ekonomilerinin büyüme oranlarında diğer geçiş ekonomilerine göre önemli iyileşmeler sağlandığını görmek mümkündür.

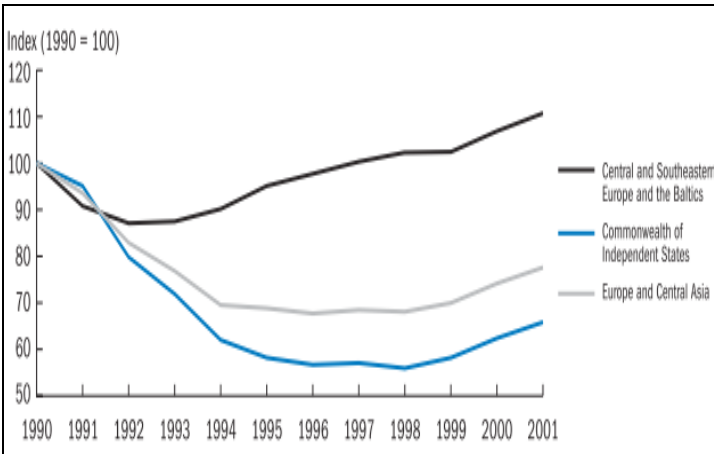
Avrupa Yatırım ve Kalkınma Bankası (EBRD) 2004 yılı raporuna göre 2003 yılında büyüme oranının Avrupa Toplulukları ülkelerinde %1, ABD'de %3 iken, geçiş ekonomilerinde aynı yılda gerçekleşen büyüme rakamı %5.6'dır (EBRD, 2004).

Şekil 3: Reel Üretimdeki Değişim 1990-2001

Kaynak: World Bank, 2002:4

Şekil 4: Ekonomik Büyüme Oranları 1990-2001

Kaynak: World Bank, 2002:4

Genel olarak değerlendirildiğinde IMF'nin geçiş ekonomilerine yönelik önerdiği reform paketlerinde, makro ekonomik istikrar ve mali disiplin için; fiyat serbestisi, bütçe dengesi, sıkı para politikası, gelirler politikası, sermayenin serbestleştirilmesi, özelleştirme, bankacılık ve finans sektörünün düzenlenmesi, sosyal güvenlik düzenlemeleri, işçi ve işveren ilişkileri ve vergi düzenlemeleri gibi unsurlara yer verilmiştir. IMF politikalarında ülkeden ülkeye değişen ekonomik unsurların etkisi gözlenmekle birlikte genel olarak geçiş ekonomilerinde sıkı para politikası, serbest döviz kuru ve fiyat rejimleri, ticaretin liberalizasyonu, özelleştirme ve kurumsal düzenlemeler gibi ortak politikalar hedeflenmiştir. Örneğin, ücret baskılarının sorun olmaya başladığı durumlarda ücret kontrolüne dayalı heterodoks istikrar programları uygulamaya konulmuş, bazı ülkeler döviz kurlarını dalgalanmaya bırakmış, özelleştirme programları, kupon yönteminden, doğrudan satışa kadar geniş bir yelpazeye yayılmıştır. Sübvansiyonlar, değişik hızda ortadan kaldırılarak düşük gelirli ülkelerde enerji fiyatlarında artış yavaş yavaş gerçekleştirilmiştir. Bazı ülkelerde ara sırada da olsa büyümeyi artırıcı reformlara destek olmak amacıyla mali açıklar geçici olarak genişletilmiştir (Fischer-Sahay, 1991; 97).

Merkeziyetçi bir ekonomik yapıdan piyasa ekonomisine geçişte bu ülkelerin dönüşümlerinin sağlıklı bir şekilde gerçekleşip gerçekleşmediğini ortaya koyacak temel kriterler nelerdir? Bu sorunun cevabı literatürde ortak bir konsensüs ile cevaplandırılmamakla birlikte şu şekilde tespit edilebilir (IMF, 2000);

- A. Liberalizasyon:** Fiyatların serbest piyasa şartları altında oluşan piyasa dinamiklerine bırakılması ve dünya pazarlarında oluşan fiyat yapısı ile ilişkiyi kesen ticari kısıtlamaların en aza indirilmesi suretiyle kaynak tahsisinde optimum etkinliğin sağlanabilmesi hedeflenmektedir.
- B. Makroekonomik istikrar:** Öncelikle, talep patlaması ve liberalizasyondan kaynaklanacak yüksek enflasyonun kontrol altına alınması ve zamanla düşürülmesi hedeflenmektedir. Böylece fiyat sisteminin düzgün işleyebilmesini sağlayacak makroekonomik istikrarın sağlanması amaçlanmaktadır. Bu süreç aynı zamanda devlet bütçesi üzerinde bir disiplini, para ve kredi piyasalarındaki büyüme için devletin para ve maliye politikaları disiplinini ve ödemeler dengesinde sürdürülebilir bir dengenin sağlanmasını içerir.

- C. Yeniden yapılanma ve özelleştirme:** Geçerli bir finansal sektörün oluşturulması ve bu ekonomilerdeki işletmelerin reforme edilerek serbest piyasa düzenine uyum sağlayabilecek ölçüye getirilmeleri hedeflenmektedir. Bunun yerine getirilmesi açısından özelleştirme önemli bir araçtır. Bu sayede piyasa ekonomisi açısından da gerekli olan müteşebbis sınıfı oluşturulmakta ve motive edilmektedir.
- D. Yasal ve Kurumsal Reformlar:** Bu ekonomilerde devletin rolünün yeniden tanımlanması, mülkiyet haklarının korunarak hukukun üstünlüğünün tesis edilmesi, piyasaya girişin şeffaf hale getirilerek rekabetçi politikaların tanıtılması ve tüm bu hususların geçerliliğini sağlayacak kurumsallaşmaya gidilmesi hedeflenmektedir.

3- Serbest Piyasa Ekonomisine Geçişte Yöntem Farklılıkları

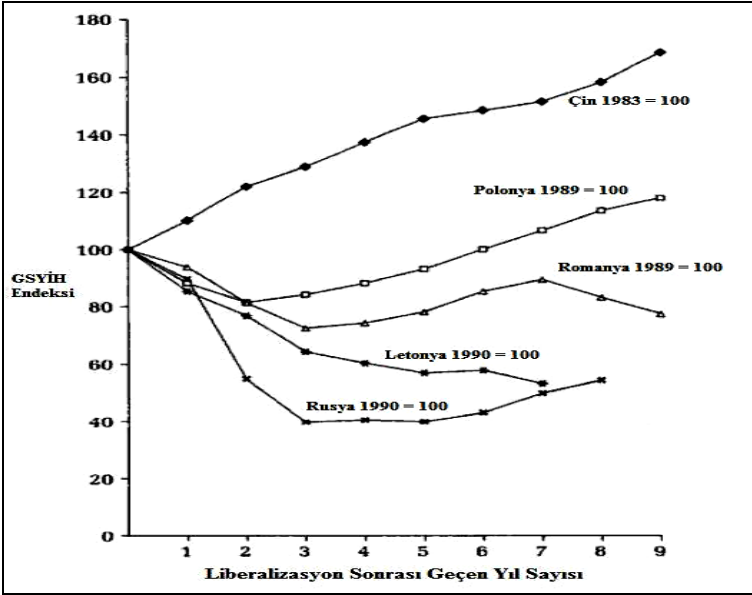
Dönüşümün bu unsurlarının eş anlı olarak ve birlikte uygulanmasının zorluğu, pratikte bu sürecin geçiş ekonomilerinde iki aşamada gerçekleştirildiğini göstermektedir. İlk aşamada dış ticaretin ve piyasaların serbestleştirilmesi ile devlete bağlı iktisadi kuruluşların özelleştirilmesi yoluyla devletin piyasadan el çektilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. İkinci aşamada ise, kurumsal ve hukuksal yapının etkin bir piyasa mekanizmasının oluşturulmasını ve ekonomik hayatın işleyişini geliştirecek kuralların ve değerlerin oluşturulmasını sağlayacak şekilde yeniden düzenlenmesi hedeflenmiştir (Exeter ve Fries, 1998). Görüldüğü gibi geçiş sürecinde birbirine bağlı ve birbirini etkileyen politikalar söz konusu olmakla birlikte sayılan bu dört kriter, geçişle ilgili ulaşılan aşamaları da göstermektedir. Mevcut şartlar ve geçiş politikaları yanında bu politikaların hız ve sırası da geçiş sürecini önemli ölçüde etkilemiştir. Dolayısıyla geçiş ekonomilerinin piyasa ekonomisine geçişi hususunda ekonomistler arasında ortak bir mutabakat varken, görüş ayrılığı bu sürecin hangi hız ve sırayla gerçekleşeceğine yöneliktir. Bütçe politikası, özelleştirme, mülkiyet hakları, sermaye piyasalarının liberalizasyonu, kur politikaları gibi hususların hangisinden başlanacaktır? İşte literatürde genel olarak dönüşüm sürecini sağlayacak reformların uygulanışı konusunda iki temel yöntem söz konusudur.

Bunlardan ilki, Washington Mutabakatı temelinde oluşturulan “*şok terapi*” yöntemidir. Bu yöntem hızlı ve geniş çaplı reformları savunanlar açısından, işlevsel piyasaların kurulması, işletmelerin yeniden yapılandırılması

ve piyasa mekanizması için gerekli olan şartların oluşturulması konusunda çok hızlı hareket edilmesine dayalı bir yöntemdir. Yöntem, farklı elementlerin birbiri yerine geçeceği düşüncesiyle hareket eder (Staeher, 2003:8). Washington Mutabakatı temelde uluslar arası ticaretinin serbestleştirilmesi ve gelişmişlik farklılıklarının ortadan kaldırılması amacıyla piyasa şartlarının oluşturulması için bazı temel kriterleri içermektedir. Bu yöntem, tipik olarak makro istikrara odaklanır ve geçiş aşamalarının sırasını dikkate almadan hızla bu aşamaların geçilmesi gerektiğine inanır. Parasal piyasalardaki liberalizasyon ile tüm fiyatların serbest bırakılması yanında döviz kuru piyasasının oluşturulması için kurun serbestleştirilmesi, sıkı para politikası ile kamu mali açıkların azaltılması ve hızlı bir özelleştirme ile birlikte piyasa mekanizması içerisinde tutunamayan firmaların kapanmasına göz yumulması, yöntemin temel prensipleridir. Yöntem aşırı sayılabilecek liberal tedbirleri içermekte ve uygulama alanı olarak da Rusya ve Eski SSCB ülkelerini hedeflemektedir. Bu ülkelere yönelik böylesi hızlı ve radikal değişikliklerin öngörülme nedeni ise bu ülke ekonomilerinin komünizmin çöküşü sırasında geçici reformlarla düzeltilemeyecek ölçüde bozulmaları dolayısıyla ani ve toptan bir yeniden düzenlemeye tabi tutulmaları gerektiği görüşüdür (Shutt, 2004:142). Bu yöntem taraftarlarının temel aldıkları fikir Çek Cumhuriyeti başkanı Vaclav Havel'in "*Bir uçurumu iki adımda geçmek imkansızdır-it is impossible to cross a chasm in two leaps* " sözleridir (World Bank, 1996: 9).

Bu yöntem, geçiş ekonomilerinin başlangıç şartlarının önemli dezavantajlarla yüklü ve farklı boyutlarda olması, piyasa ekonomisini destekleyecek kültürel, kurumsal ve yasal altyapılarının olmayışı dolayısıyla makroekonomik istikrar için büyük riskler barındırmaktadır. Bu yöntemle Rusya ve diğer CIS ülkelerinde daha az başarılı olunmasına karşılık Polonya ve Çek Cumhuriyeti gibi Doğu Avrupa ve bir kısım Baltık ekonomilerinde daha başarılı sonuçlar elde edildiği ve dolayısıyla şok terapi yöntemiyle bu ülkelerin ekonomik performanslarının iyileştirilmesi arasında yakın bir ilişkinin olduğu savunulmaktadır (Svejnar, 2001:4-5). Ancak bu yaklaşımın başarılı olmuş bir örneğini bulmak oldukça zordur. Yoksul ülkelerin daha güçlü ülkelerle sınırsız rekabet empoze edilerek refah ülkelerine dönüşmelerini beklemenin doğruluğu tartışmalıdır. Hangi sanayileşmiş piyasa ekonomisi, sanayileşmelerinin erken dönemlerinde kendilerini piyasa güçlerinin dizginsiz akışına bırakmıştır ki?

Şekil 5: Seçilmiş Bazı Geçiş Ekonomilerinde Liberalizasyon Sonrası Reel GSYİH Trendleri

Kaynak: Roland, 2000:18.

1993'den bu yana Rusya'ya göre olumlu büyümeye geçmiş olan ve daha başarılı sonuçların alınmış olduğu ifade edilen Orta Avrupa ülkelerinden Polonya ve Çek Cumhuriyeti'ndeki başarının sırrının şok tedavisine atfedilmesi yanlıştır. Zira her iki ülke de bazı bakımlardan bu uygulamadan önemli sapmalar göstermiştir. Bu ülkelerde devlet mülkiyetinin varlığı ve banka sisteminin büyük ölçüde kontrol altında tutulmuş olması, bankacılık ve mali kesimlerde istikrarın sağlanması adına bu iki ülkeye diğerlerinden daha fazla müdahale imkânı sağlamıştır. Dahası devletin bankacılık kesimindeki hâkim rolü, bu iki ülke idaresinin mali olmayan devlet işletmelerinin özelleştirilmesinin üretim miktarı ve istihdam üzerindeki olumsuz etkisinin, diğer geçiş ekonomilerindeki kadar bozucu olmasını engellemelerinde şüphesiz önemli bir rol oynamıştır. Diğer taraftan Polonya ve Çek Cumhuriyeti'nin enflasyona karşı sabit döviz kuru uygulamasına gitmeyerek şok tedavisinin para ve döviz kuru reçetesinden büyük ölçüde kaçındıklarını da söyleyebiliriz. Sonuçta paralarının değerini Batılı ekonomilerin paralarına karşı değerinden düşük tutarak makul ölçüde para ve fiyat istikrarını sağlamışlar ve yine şok tedavi yönteminin aksine

sürekli döviz kontrolü sayesinde dış piyasalara para akışının istikrar bozucu etkilerini engelleyebilmişlerdir (Shutt, 2004:143-44).

Diğer taraftan 1978 yılında geçiş reformlarını başlatan Çin hükümeti bir taraftan geleneksel ve stratejik sektörlerdeki firmalara yönelik korumacı desteğini ve devlet müdahaleciliğini sürdürürken diğer taraftan kaynak tahsisi ile ilgili merkezi kontrolünü gevşeterek karşılaştırmalı avantajları olan sektörlere yeni firmaların girişini kolaylaştırmaktadır (Dural, 2007:39). Çin'in bu büyüme olgusu, mevcut devlet sektörlerini önemli ölçüde reforme etmeden paralel bir özel girişim sektörünün büyümesini teşvik etmek istemesinin bir sonucudur. Geçiş sürecinin başarısı konusunda Roland, Rusya'nın en büyük hayal kırıklığı yaratan ülke olduğunu ancak Çin'in ise tahmin edilemeyen bir başarı yaratan en önemli örnek olduğunu ifade etmektedir (Roland, 2000: xviii). Roland'ın Şekil 5'te gösterilen grafiğinde Çin (1983 yılı 100 puan olarak alındığında) serbestleşme politikaları sonrasında istikrarlı bir büyüme gösteriyorken Rusya (1991 yılı 100 puan alındığında), grafikte yer verilen diğer geçiş ülkelerine göre GSYİH'sı en fazla olumsuz etkilenen ülke konumundadır.

İkinci yöntem diğerine alternatif olarak görülen "*kademeli geçiş*"tir. Yöntem, zamanlamaya önemli ölçüde vurgu yapar ve reformların sırasıyla ve yavaş uygulanması gerekliliğini savunur. Böylelikle yeni reformların birbirlerinin sonuçlarını yok etmeyecek şekilde bir sonraki aşamaya ancak var olan veya bulunulan aşamadaki şartların pozitif sinyal vermesi durumunda geçilmesi gerektiğini savunur (Staehr, 2003:8). Yöntem kamu sektörü etkinliğinin azaltıldığı ölçüde özel sektör etkinliğinin artırılması düşüncesine dayalıdır ve Makroekonomik istikrar ve ekonomik büyüme için gerekli olan piyasa kurumlarının yavaş ve zaman içinde oluşumunu desteklemektedir. Kademeli geçişin maliyetinin daha düşük olması ve zamana yaygın uygulama anlayışının ekonomik birimlerin algısını ve kabullenişini kolaylaştıracığı yönündeki olumlu değerlendirmelere karşılık, bu yöntemde eski ekonomik sistemde yer alan ve gücü elinde tutan aktörlerin reform hareketlerini engelleyebileceği yönündeki endişelerden de bahsetmek gerekir. Macaristan diğer Doğu Avrupa ülkelerine benzer ekonomik şartlara sahip olmasına rağmen bu ülkede reform süreci 1970'li yıllarda başlamış ve şok terapi yönteminden kaçınarak aşamalı geçiş yöntemini benimsemiş ve liberalizasyon uygulamalarına daha yavaş geçmiştir (Lavigne, 1995: 118). Geçiş sürecinde özellikle Washington Mutabakatının öngördüğü prensiplerin ve anlayışın

serbestleşmede ve serbest piyasa düzenin oluşturulmasında etkin olduğu söylenebilir. Ancak bu anlayışın etkisiyle sosyal kesimde yaşanacak problemler bir tarafa devam eden süreçte çeşitli ülkelerde meydana gelen borç ve finansal krizler düşünüldüğünde, kurumsal düzenlemelerde adaptasyonun zamanı gerektirdiği, yeni yasa ve ekonomik kültürün ancak zamanla oluşturulabileceği kanaati, kademeli geçişin çok daha uygun bir yöntem olduğunu göstermektedir (Kolodko, 1999: 19).

Şüphesiz geçiş süreci boyunca yaşanan olumsuzlukların giderilmesi, programların uyumlu ve kapsamlı olmaları ile yakından alakalıdır. Kaynak tahsisinde ve zaman konusunda yapılacak olan ihmal ve yanlış planlamalar, bu süreçte yaşanacak toplumsal ve ekonomik maliyetleri arttıran temel faktörlerdir. Polonya, Çek Cumhuriyeti veya Çin'in görece ekonomik başarılarının daha durgun veya daha rekabetçi küresel ekonomi şartlarında sürebileceği konusuna şüpheyle yaklaşmak için birçok sebep vardır. Diğer taraftan şok tedavi yönteminden uzaklaşan Romanya ve Macaristan gibi eski Doğu bloku ülkelerinin ekonomik istikrar veya büyümeyi sağlamada daha az başarılı olduklarını da reddetmemek gerekir. Dolayısıyla serbest piyasaya geçiş için kredi veren Batılı ülkelerin istediği radikal liberalleşme ve sıkı mali politikaları uygulamaktan kaçınabilen geçiş ekonomilerinin ekonomik performansının, kredi veren Batılı ülkelerin sıkı modeline bağlı kalmak için önemli toplumsal ve ekonomik maliyetlerle karşılaşan Rusya dahil eski SSCB ülkelerinden daha az kötü durumda olduğu da reddedilemez bir gerçektir (Shutt, 2004:146). Her iki yöntemin de savunucularının bugün için gelinen noktada genel olarak görüş birliğine vardıkları, geçiş sürecinde makro ekonomik istikrarı sağlayıcı politikaların kısa zaman içinde ve hızla alınması gerektiği, yapısal reformların ise daha yavaş gerçekleştirilmesi gerektiği ortak bir konsensüs olarak belirlemektedir (Kolodko, 1999; Fisher ve Sahay, 2000; Lavigne, 1995). Aslında yönetime yönelik bu tür tartışmalar, planlamacı ekonomik sistemden piyasa ekonomisine geçişin kapsamının geniş tutulması gerektiğini ortaya koymaktadır (IMF, 2000). Şüphesiz geçiş dönemi boyunca ekonomik bir gerileme söz konusu olacaktır ancak, piyasa ekonomisi kurallarının çalışmaya başlamasıyla ekonomik büyüme ve canlanmanın da bunu takip edeceği, yine ekonomistlerce ortaya konan beklentiler arasındadır. Bu bakış çerçevesince geçiş ekonomilerindeki yüksek düzeylere varan üretim kayıplarının doğrudan geçiş politikalarından ziyade ekonomik sistemin değişimi ile ilgili olduğu ileri sürülmüştür (Kornai, 1998:193).

Son tahlilde geçiş ekonomilerine başta Rusya olmak üzere diğer Doğu Avrupa ülkelerine ısrarla uygulatılan aşırı liberal politikaların, 1990 sonrası içlerinde geçiş ekonomilerinin de bulunduğu birçok yeni pazar niteliğindeki gelişen piyasalara uygulatılmasının, 1994 yılı sonrasında Latin Amerika, Asya ve Türkiye’de meydana gelen birçok finansal krizin temel nedeni olduğunu belirtmek gerekir. Bu tedbirlerin gerekliliği konusu böyle bir sorgulamayı gerektirirken diğer bir sorgulama ise neden bu tedbirlerin Polonya, Çek Cumhuriyeti ve Çin’de olduğu gibi bazı ülkelerde esnetildiği ve Rusya gibi bazı ülkelerde ise aşırı ısrarla uygulatıldığıdır. Bunu belki, Batılı ülkelerin Rus askeri tehdidinin yeniden ortaya çıkmasından korkmuş olmalarında aramak mümkündür. Çin askeri bakımdan daha zayıf ve Batı ile olan güçlü ideolojik ve siyasi farklılıklar taşımaktadır. Ancak çok daha önemlisi, Batılı ülkelerin şok terapi yönteminde aşırı “*laissez faire*” politikalarda direktmeleri, büyük ölçüde mali iflas tehdidinden ve bununla bağlantılı olarak kamu kaynaklarının giderek artan bir kısmını genişleyen küresel ekonomide sermayenin piyasa değerinin ayakta tutulmasına harcaması gereğinden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla eski SSCB ülkelerinin yardım almaları için yerine getiremeyecekleri şartlarda ısrar etmek ve böylece borç veren ülkelerin desteklerine uygun nitelikte olmadıklarını söylemek fakat aynı zamanda, siyasi ve ekonomik açıdan kendi çıkarlarına olduğunda şok tedavisi kurallarının istisnaları olabileceği konusunda sahte nedenler keşfetmek daha uygun bulunmaktadır (Shutt, 2004:148-49). Bu iki yönlü tavır aslında 1990’lar boyunca ortaya çıkan krizlerin açıklanmasında da kullanılmıştır.

Serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinin başlangıcında gerçekleşen ekonomik karakterli gelişmeleri incelediğimiz bu bölümden sonra, çalışmamızda geçiş ekonomileri için öngörülen değerlendirme kriterlerinden hareketle, bu grup ülke ekonomileri ve dünya ekonomisi içerisinde önemli ekonomik ve siyasi güce sahip Rusya’nın ekonomik yapısı incelenerek siyasi iradenin serbest piyasa ekonomisine geçişte ortaya koyduğu politikalar irdelenecektir.

4- İlk Geçiş Döneminde Rusya Ekonomisi (1992-1998)

Dünya ekonomisi, “*kara perşembe*” 1929 Büyük Buhranı ile, 1929’dan daha çok dibe çeken sonuçlarıyla geçiş sürecinin en azından ilk on yılında geçiş ekonomilerinde yaşanan bölgesel krizlerle ve en son yaşanan “*Büyük Resesyon*²” ile serbest piyasa anlayışının ve liberalleşmenin sonuçlarını tartışmakta ve devletin ekonomideki yerinin ne olması gerektiği gibi soruların cevabını aramaktadır. Homojen, tek bir ekonomi olgusunun henüz teoride kaldığı dünya ekonomisinde, farklı büyüklükte, farklı yapıda ve dünya ekonomisine farklı derecede entegre olmuş ekonomilerde bu sonuçlar ve bu soruların cevabı elbette farklılaşmaktadır.

1989 yılında Doğu Blok’u ülkelerinde yaşanan çözülme büyük bir politik bağımsızlık elde etme ve ekonomik etkinlik kazanma arzusu ile yönetilmiş, bu süreç sonunda sosyalist ekonominin dayandığı kurumsal ve kuramsal alt yapı hızla yok olarak yerini piyasa ekonomisi yapılanmasına bırakmıştır. 1990’lı yıllarda sosyalist ekonomilerin piyasa ekonomisine geçişi konusunda Batı ve Sovyet iktisatçıları arasında önemli bir uyum söz konusudur. Bu noktada geçişin başarısı hıza bağlanmakta, kapsamı ise geniş ölçekli iç ve dış liberalizasyon ile birlikte makroekonomik istikrarın sağlanacağı ekonomik önlemleri içermektedir (Aslund, 1992: 168).

1990’lı yılların başlangıcında kişiyi ve özgürlüğü ön plana alan piyasa ekonomisine geçilmesi ve SSCB deneyimini hatırlatacak her türlü araçtan ve politikadan hemen vazgeçilme istekleri artınca, her yerde aynı şiddette olmasa bile önce Baltık Cumhuriyetlerinde sonra Ukrayna ve Kafkaslarda başlayan ayrılıkçı hareketler, Orta Asya Cumhuriyetlerine de sıçrayınca SSCB’nin dağılmasına Kızıl Ordu bile engel olamamıştır. 5 Eylül 1991’de üç Baltık Ülkesi (Estonya, Litvanya ve Letonya) bağımsızlığını ilan etmiş, 8 Aralık 1991 yılında Minsk’de bir araya gelen Beyaz Rusya, Ukrayna ve Rusya Başkanları ise egemenlik ve eşitliğe dayalı bir topluluk anlaşması üzerinde birleşerek Bağımsız Devletler Topluluğu’nu (SNG: Sodrujestvo Nezavismih Gosudarstv)

² Kapitalist sistemde yaşanan en önemli üç büyük krizden ilki, 1873 yılında Almanya’da başlayan ve I.Dünya Savaşı’na kadar devam eden, etkisini özellikle Avrupa ve Amerika’da hissettiren **Uzun Bunalım (The Long Depression)**, ikincisi, 1929’da Amerika’da başlayan ve sonrasında Avrupa’ya yayılan **Büyük Depresyon (Great Depression)** ve üçüncüsü ise 2007 ortalarında başlayıp küresel ölçekte tüm dünya ekonomilerini etkileyen ve henüz etkileri sonlanmamış olan krizdir ki bu krize IMF’nin 2010 yılı Dünya Ekonomik Görünümü Raporunda verilen ad **Büyük Resesyon (Great Resession)**’dur.

kurduklarını ilan etmişlerdir. Minsk buluşmasının en önemli kararı, üç devlet başkanının Sovyetler Birliği'nin ortak varlığını yitirdiğini deklare etmiş olmalarıdır. Artık “Egemen Devletler Birliği”nin yerini “Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)” alıyordu (Bilge, 1995: 72).³ BDT'nin yetkilerinin neler olduğu açıkça bilinmese de, bunun Eski Sovyet cumhuriyetlerini tekrar kontrol altına alma amacına yönelik olarak Rusya'nın politik bir manevrası olduğunu söylemek mümkündür. Diğer taraftan bazı cumhuriyetlerin Rusya ile bağlarını sürdürmek istemeleri, bu ülkelerin bir kara ülkesi olmaları ve dış dünyaya açılmak için Rusya'ya mutlak manada ihtiyaç duymaları ile çok yakından ilgilidir. Bunun yanında, sanayi alt yapısı itibarıyla da mal üretimi ve enerji bağımlılıkları da bu ülkeleri Rusya ile bir şekilde birlikteliğe zorlamıştır.

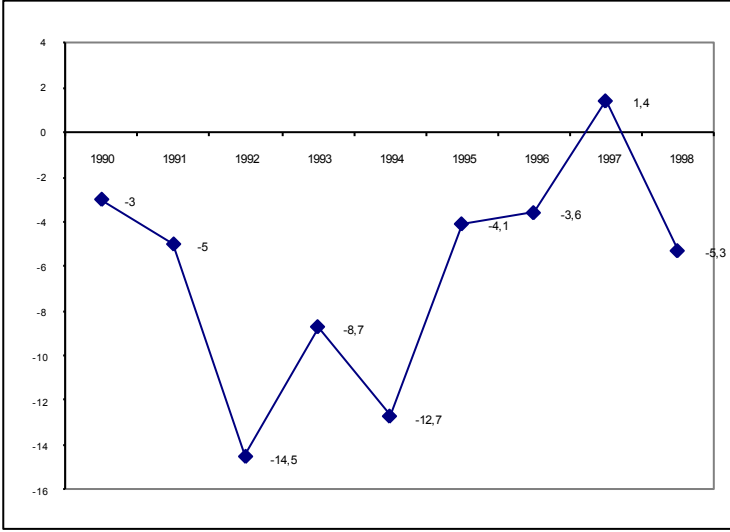
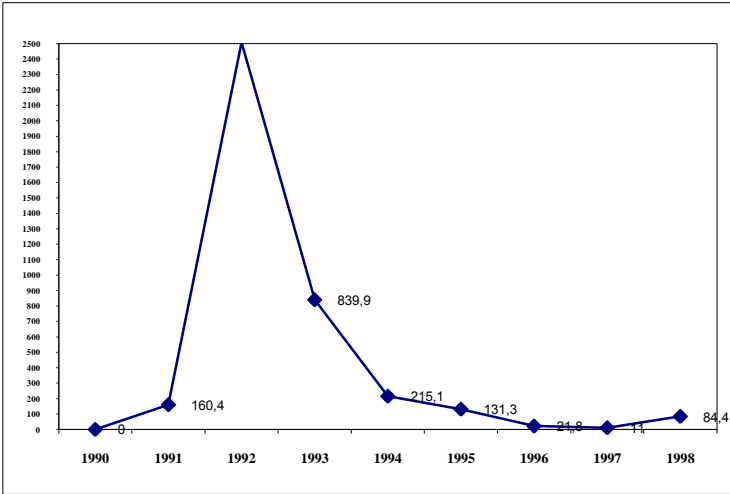
1990 yılından başlayarak başta dağılan eski SSCB ülkelerinde olmak üzere geçiş ekonomilerinde yaşanan ekonomik durgunluk ve gerileme birbirlerinden farklı şiddet ve büyüklükte gerçekleşmiştir. Ekonomik gerilemenin en şiddetli ve derin olduğu 1990-1993 yılları arasında hemen tüm geçiş ekonomilerinde ortalama %9,5 negatif büyüme gerçekleşmiştir. Geçiş ekonomilerinde yapısal reformların meyveleri 1997'den sonra toplanmaya başlansa da Rusya mali krizi, Orta Asya ve Doğu Asya ülkelerindeki ekonomik faaliyetler üzerinde olumsuz etki oluşturmuştur (Ağcakaya, 2009).

Rusya'da geçiş süreci boyunca çok önemli reformlar gerçekleştirilmiş olmasına rağmen ekonomik sistem sağlıklı bir yapıya kavuşturulamamıştır. 1991 sonrasında, eski merkezi planlamadan kurtulan CIS'in en büyük ekonomisine sahip ülkesi Rusya, piyasa ekonomisine geçebilmek için hızlı reformlarla ve “*şok terapi*” ile IMF ağırlıklı yurtdışından gelen kredilerle, fiyat serbestisi ve serbest dış ticaret uygulamaları yanında döviz kısıtlamaları gibi

³ Aslında BDT kurulurken, Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin tarafından, bir uluslarüstü değil fakat minimal bir organizasyon ve birliklerin oluşması fikri savunulmakta, bu anlamda da İngiltere Devletler Topluluğu' nu model almış bir yapı öngörülmekteydi. Bununla birlikte, hakim olan görüş, daha çok topluluğun AB'ye benzemesi ve ticari birlikteliğin parasal birliğe ilerleyen bir süreci öngörmekteydi. Rusya, beş dost ülkesi olan Belarus, Kazakistan, Ermenistan, Kırgızistan ve Tacikistan ile Gümrük Birliği (EurAsEc) ve Askeri Birlik (CSTO)'yu oluşturdu. Fakat bu ülkelerin dışında BDT ülkeleri Rusya'dan bağımsız kalmayı tercih ederek, kendi aralarında alternatif bir organizasyon da oluşturma çabası için girmişlerdir. Bu çerçevede GUAM, 1997'de Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova arasında kurulmuştur. Gürcistan, BDT'ye geç kabul edildiği gibi 2009'da çıkarılmış; Özbekistan, bağımsız kalmayı tercih etmiş, Türkmenistan ve Ukrayna ise kendilerini üye olarak nitelendirmek yerine, katılımcı olarak nitelendirmeyi istemişlerdir. Nihayetinde BDT, uygulamada çok fazla etkinliği olmayan teoride kalan bir oluşum halini almıştır.

uygulamada var olan tüm ekonomik kısıtlamaları kaldırmış, devlet teşviklerinden vazgeçmiş ve sosyal harcamaları azaltma yoluna gitmiştir. Geçiş sürecinin ilk döneminde (1992-1998) Rusya'da yurt içi fiyatlar ve dış ticaret serbestleştirilmiş, ruble dalgalanmaya bırakılmış, özelleştirmede önemli adımlar atılarak özel sektör oluşturulmaya çalışılmıştır. 1996 yılında başlayan makro ekonomik toparlanma ve IMF ile imzalanan anlaşmalar Rus ekonomisine yönelik olumlu beklentileri arttırmıştır. Çernomyrdin Hükümeti ticaret ve enerji sektörünün liberalizasyonu konusunda önlemler almış ve uyguladığı katı mali politikalarla makro ekonomik dengeleri yakalamıştır. Ancak 1990 yılından 1997 yılına kadar olan dönemde her yıl gerileyerek reel bazda %53 küçülen Rusya ekonomisi, şok terapi öncesindeki %13'den %60'a yükseltilecek vergi oranları ile birleşince giderek daha fazla kayıt dışına kaymış, vergi gelirleri hızla azalmıştır. Çözüm olarak Merkez Bankası'nın para basması yoluna gidildiğinde ise enflasyon daha da şiddetlenmiştir (Özel, 2005: 83-84). Diğer taraftan 1991 yılında yaşanan kriz sırasında Rusya'da birçok fabrika ve küçük işletmenin kapanması, üretimde ve özellikle temel ihtiyaç mallarına yönelik kıtlığa neden olmuş, bu talep baskısı ile oluşan enflasyonist eğilim yanında yükselen zorunlu ithalat ile dış borçlarda da önemli artışlar yaşanmıştır. 1992 yılı başında fiyatların serbest bırakılmasıyla enflasyon oranı yıllık %2500'lere kadar yükselmiştir. Enflasyon oranı 1996 yılında %22'ye 1997 yılında ise dış ticarete yaşanan serbestleşmeye bağlı olarak %11 düzeyine inebilmiştir (DPT, 1998; TUSİAD, 1999:148). Enflasyonla mücadele Rus hükümetinin en önemli başarısı olmuştur. Önceki Gaidar Hükümetinin liberalizasyon çalışmaları, Chernomyrdin Hükümeti ile enflasyonla mücadele programına dönüşmüştür. Eylül 1995'ten itibaren uygulanan Ruble koridoru rublenin istikrarını arttırmış ve enflasyonun önlenmesinde yardımcı olmuştur.

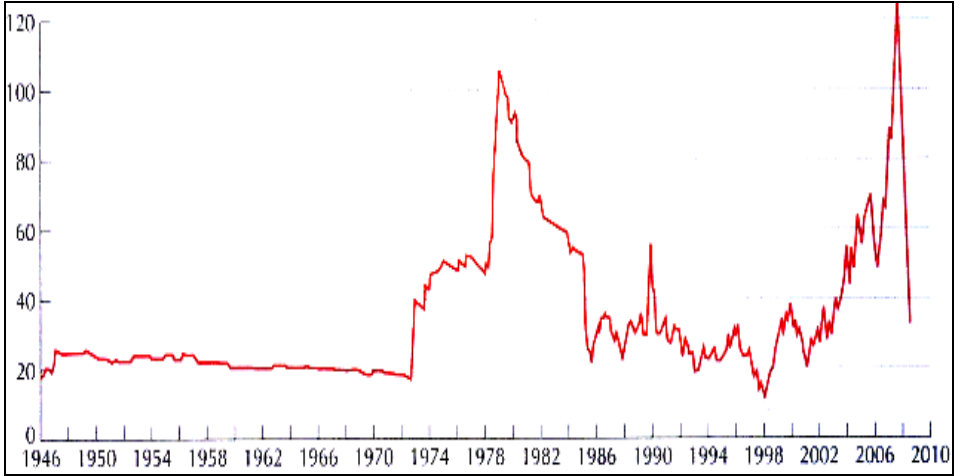
1990'lar boyunca vergi toplayamayan hükümet serbest piyasaya yönelik kanuni düzenlemeler konusunda da başarısız olmuştur. Üretim sürekli olarak düşmüş, Sovyet dönemine göre birçok Rus vatandaşının alım gücü çok daha kötüleşmiştir. Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)'da geçiş süreci başlangıcında gerçekleşen negatif büyüme 1992 yılında zirve yaparak -%14,5 oranına ulaşmış ve ilk defa 1997 yılında bu alanda %1,4'le pozitif artış kaydedilmiştir (BOFIT, 2010).

Şekil 6: Rusya GSYİH 1990-1998 (%)**Kaynak:** BOFIT, 2010**Şekil 7:** Rusya Enflasyon 1990-1998**Kaynak:** BOFIT, 2010

Yabancı yatırımlarda diğer Doğu Avrupa ülkelerine göre oldukça mütevazı bir tablo ortaya çıkmakta, 1993'te 3 milyar dolar olan bu tutar 1997 yılında 6,2 milyar dolara ulaşmış, toplam yatırım tutarı ise 19,7 milyar doları

aşmıştır. Mali politikalarla ulaşılan istikrar sonucu bütçe açığı 1992'de %40 iken 1997 yılında %6'ya inmiştir. Bu azalışta hammadde ihracatı ile arttırılan dış ticaret fazlası yanında özellikle askeri harcamalarda yapılan kısıntı etkili olmuştur. Uluslar arası finansal piyasalarda da kredi notu yükselen Rusya'nın toplamda bir milyar doları aşan Eurobond ihracı söz konusu olurken Rusya'da değerli kağıtlar piyasası 1996'da %156 oranında büyüme sağlamıştır. Ancak 1996-97 yıllarında sağlanan finansal genişleme, aynı zamanda büyük finans grupların doğmasına ve bu alanda monopol bir yapının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Hatta öyle ki bu gruplar hükümetle olan çıkar uyumsuzluklarında sahip oldukları basın araçları yoluyla hükümeti yıpratmaya başlamışlardır (TUSİAD, 1999:149-50).

Şekil 8: Enflasyondan Arındırılmış Aylık Ortalama Petrol Fiyatları (2008 \$)

Kaynak: Inflationdata.com, 2011

1997 yılı sonu itibarıyla Rusya'daki toplam işletmelerin yaklaşık %80'inin özel sektöre ait olduğu tahmin edilmektedir. Ancak Rusya'da kayıt dışı ekonominin varlığı, bütçe gelirlerini olumsuz yönde etkilemiş ve güçlü bir finansal yapının oluşturulmasının önüne geçmiştir (DPT, 1998). 1998 yılı ilk yarısında Rusya'da vergi gelirlerinde yaşanan daralma ile birlikte petrol fiyatlarında yaşanan sürekli düşme eğilimi Rus hükümetini önemli ölçüde zora sokmuştur. 1997 yılı başlarında 22 dolar olan petrol fiyatları bu yılın sonlarında

16 dolara kadar gerilemiş, 1998 yılının sonunda ise 9,41 dolara inmiştir (EIA, 2011). 1998 yılının ilk beş ayında Rusya'nın ihracat gelirlerinde meydana gelen kayıp %14'tür (TUSİAD, 1999:150). Diğer taraftan Rus finans grupları arasındaki savaşın kızışması Rosneft ve Gazprom gibi çeşitli devlet tekellerinin özleştirilmesinde beklenen amacın gerçekleşmemesine neden olurken yapılan diğer özelleştirmeler de yeni oluşan Rus demokrasisinde “*kleptokrasi*” sorununu oluşturmuş, böylece demokrasiyi hırsızlar yönetimi haline getirmiştir. Zira özelleştirme programlarıyla ekonomik ayrıcalık elde etmek ve politikacı satın almak için siyasal nüfuzunu kullanan küçük bir oligark⁴ grubun zenginliğine zenginlik katılmıştır. Ekonomiyi adeta soyup soğana çeviren oligarkların özelleştirme programlarıyla elde ettikleri bu kazançları, en azından Rusya ekonomisinde değerlendirmeleri ve bu şekilde ekonomik sorunların kısmen de olsa çözümüne katkıları beklenirken, bu kazançlar yurtdışına kaçırılmıştır. Bu dönemde ciddi düzeyde vergi kaybına uğradığı için hükümet, kalıcı bir mali krizle karşı karşıya kalmış ve gittikçe artan faiz oranlarından borçlanmak zorunda kalmıştır (Krugman, 2008:140). Rusya'da Ocak 1998 itibarıyla, 149 milyar doları kamunun 30 milyar doları ise özel sektörün olmak üzere toplam 180 milyar dolara yaklaşan dış borç ödemeleri aksamaya başlamış, Ruble koridoru uygulaması kaldırılarak 1998 yılında 17 Ağustos-7 Eylül tarihleri arasında Ruble devalüasyonu karaborsada %70'e çıkmıştır. Rusya hükümeti, 90 günlük dış borç ödeme moratoryumunu ilan etmiş ve yabancıların kısa vadeli finansal araçlara yatırım yapmalarını yasaklamıştır. Geçiş süreci başlangıcında önemli handikaplarla karşı karşıya olan dönemin Rusya'sının belki de tek önemli üstünlüğü nükleer silahlardır. Ekonomik çöküş içerisindeki Rusya'nın, bu silahları en yüksek fiyatı verene satarak ekonomik kazanca çevirme ihtimaline karşılık ABD hükümeti, asla gerçekleşmeyen istikrar planları için zaman kazanmak amacıyla IMF'yi Rusya'ya kredi vermeye zorlamıştır (Krugman, 2008:140).

1998'de IMF ile varılan anlaşma doğrultusunda Rusya, Ruble'nin istikrarı için 1998 yılında 14,8 milyar dolar ve bir sonraki yılda da 7,8 milyar dolar olmak üzere toplamda 22,6 milyar dolarlık mali yardım temin etmiştir.

---

⁴ Oligark veya oligarşi Antik Yunan dilinden gelmekte ve yönetimin bir avuç insanın elinde olduğu düzeni ifade etmektedir. Rusya'da 1994 yılından itibaren popüler hale gelen kavram, büyük işadamları için popüler bir deyim haline gelmiştir. Bu işadamları çok zengin ve aynı zamanda politik bağlantıları ile Başkan'a yakın olan dolar milyarderleri olarak da ifade edilen holding sahibi kişilerdir (Aslund, 2007:158).

Ayrıca Dünya Bankası 12,5 milyar dolar, Japonya ise 1,5 milyar dolar yardım taahhüdünde bulunmuştur (Özel, 2005: 96; Akman, 1998: 105). Elde edilen kredilerle Rus hükümeti Rubleyi devalüe etmeyeceğini ilan etse de, Asya krizi nedeniyle petrol fiyatlarının ve Rusya'nın diğer önemli ihraç ürünlerinin fiyatlarının düşmesi sonucunda oluşan uluslar arası spekülâtif hareketlilik, Rusya'da devalüasyon yapılacağı beklentisini arttırmıştır (Krugman ve Obstfeld, 2003: 693). 17 Ağustos'ta Rus hükümeti piyasaları yatıştırmak için daha önce 5.27 – 7.13 olan Ruble'nin dalgalanma bandının, yıl sonuna kadar 6.0 – 9.5 olacağını açıklamış ve aynı tarihte 90 günlük moratoryum ilan etmiştir. İki hafta sonra da Ruble'ye yönelik saldırıları durduramadığı için döviz kurunu dalgalanmaya bırakmıştır (Bilgin, 2002; Chiodo ve Owyang, 2002: 10). Kriz öncesi Rusya'nın yüksek kamu borcu ve mali açığının varlığı ve bu açığın sabit kur sistemi altında senyörâj yoluyla kapatılmasının imkansızlığı, kurlar üzerinde büyük bir baskı oluşturmuştur. Dolayısıyla Rusya'nın 1998 yılında yaşadığı krizi tetikleyen dört temel unsur, sabit döviz kuru, mali açık ve borç, para politikası ve muhtemel iflas beklentileridir (Chiodo ve Owyang, 2002: 16).

Rusya'daki olumsuz gelişmeler, uluslar arası sermaye piyasasındaki paniği arttırmış ve bu süreç yabancı yatırımcıların gelişmekte olan piyasalardan çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Piyasa ekonomisine geçiş sürecinde enflasyon oranını başarıyla düşüren ve dış ticaretini başarıyla serbestleştiren Rusya, ekonomik büyümeyi gerçekleştirememesi, iyi bir hukuki yapının ve etkin bir vergi sisteminin kurulamaması, sosyal güvenlik ağının modernize edilememesi ve bankacılık sisteminin yeterince gelişmemiş olması açısından olumlu gelişme kaydedememiş ve ekonomik krizle kaşı karşıya kalmıştır. Dolayısıyla geçiş süreci başlangıcında Rusya'da yaşanan bu krizin belki en önemli nedeni, Rusya'nın piyasa ekonomisi için gerekli olan reformların yapılmasında ve sürdürülebilir bir sistem oluşturulmasında geç kalmış olması gösterilebilir (Bastı, 2006: 63-64). Rusya'da ortaya çıkan ekonomik kriz, hızla siyasi krize dönüşerek her alanda tam bir belirsizlik havasının oluşumuna neden olmuştur. Çok daha yıkıcı olan ekonomik sonuçlarıyla Rusya krizi başta Türkiye ve AB ülkeleri olmak üzere bölge ve bölge dışı birçok ülkeyi olumsuz yönde etkilemiştir. Özellikle Alman finans sektörünün, AB gıda ve tüketim malları ihracatçılarının, ABD çiftçilerinin ve İskandinavya ülkelerinin ihracatçı ve ithalatçılarının çok olumsuz etkilendiği vurgulanmalıdır. Türkiye'nin ise Rusya'ya yönelik başta taahhüt, ticaret ve turizm sektörleri olumsuz etkilenmiş, 1998 yılında 1997 yılına göre ihracat gelirlerinde %34 oranında kayıp

yaşanırken Türkiye'nin bavul ticaretinde de %36,2'lik bir azalma gözlenmiştir (TUSİAD, 1999: 150-52).

Krizin patlak vermesinde Rusya'dan kaynaklanan faktörler ifade edilmiş olmakla birlikte bu süreçte küresel finans hareketliliğinin getirdiği sonuçların da göz ardı edilmemesi gereklidir. Zira küresel ekonomi açısından, sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlama ve denetimlerin sınırlandırılması veya kaldırılması, batılı gelişmiş piyasalardan gelişmekte olan ekonomilere ve/veya geçiş ekonomilerine sermaye transferinin yönünü ve büyüklüğünü belirleyen en önemli faktördür. 1990'lı yılların başlangıcında IMF ve Dünya Bankası politikaları ile gerçekleşen bu tür bir sermaye hareketliliğinde, aynen 1870'li yıllarla 1913 yılları arasında gerçekleşen hareketlilik gibi hızlı bir artış yaşanmıştır. Sermaye hareketliliğinde yaşanan bu türde hızlı artışlar öncelikle büyük ölçüde gerçekleşen cari açıklarla ve daha sonrasında da artan dış borçlarla kendini göstermektedir. Bu durum ise ülke ekonomilerinin büyüme veya daralmalarında büyük ölçüde yabancı sermaye akımlarına bağımlı hale gelmelerine, ulusal ekonomi politikalarının ise etkinsizleşmesine ve dolayısıyla uluslararası finansal hareketliliğe karşı çok daha fazla kırılgan hale gelen bir ulusal ekonomiye yol açmaktadır. Küresel ekonomide spekülative amaçlı finansal işlemlerde ülke GSYİH'sı ile karşılaştırılmaz bir şekilde meydana gelen hızlı artışlar, 1987'de New York Borsası'nın çöküşüne neden olurken, daha sonrasında 1992 Avrupa Para Sistemi krizine ve 1990'lı ve 2000'li yıllar boyunca da Güney Doğu Asya, Latin Amerika, Rusya ve Türkiye'de meydana gelen bir çok bölgesel krizlere ve nihayetinde 2007 yılında ABD kaynaklı küresel finans krizine neden olmuştur.

5- 1998 Yılı Sonrası Dönemde Rusya Ekonomisi

1998 Krizinden çıkışın, IMF yardımının artırılmasının yanında, kamu harcamalarının tamamını ve ihracatın da % 70'e varan kısmını oluşturan ve krizin tetikleyicisi olan düşük petrolün fiyatlarının yükselmeye başlamasıyla gerçekleştiği Rusya'da toparlanma süreci, 2000'lerde enflasyonun % 20'lere gerilemesiyle kesin bir hal almıştır. Serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde, epeyce yol kat etmiş olan Rusya, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD)'nin hazırladığı piyasa ekonomileri endekslerine göre -ki bu endekslerde piyasa ekonomisi olmayan ülkelerin "0", piyasa ekonomisine sahip Batılı ülkelerin derecesinin ise "1" ile belirtilmektedir- Rusya, 1992-95 arasında 0,5-0,7 arasında orta seviyede belirlenmişken, 1996'da 0,7 ile derecelendiril-

miştir. Bu bir deneyimli ekonomi ifadesidir (Aslund, 2007:278). Bununla birlikte elbette serbest piyasa ekonomisi açısından hala çözümlenmeyi bekleyen birçok sorun mevcuttur. Piyasa ekonomisine geçiş sürecinde bu sorunların çözümlenmesinin gerektiği ve ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğinin istendiği Rusya'da bundan sonra siyasi devamlılığın da adımlarının atıldığını söylemek mümkündür.

Eylül 1998'de Başkan Boris Yeltsin tarafından Başbakanlığa getirilen Yevgeny Primakov, pozitif ekonomik gelişmelerin yaşandığı bir dönemde görev yapmış olsa da, Yeltsin tarafından 1999 Mayıs ayında görevden alınacak yerine Primakov'dan da kısa süre görev yapacak Sergei Stepashin atanacaktır. Bu atamadan üç ay sonra hükümeti fesheden Başkan Yeltsin, Rus gizli haber alma örgütü FSB'nin başında olan Viladimir Putin'i Başbakanlığa getirmiştir. Sonrasında ise Putin, 2000 yılı Aralık ayında görevinden istifa eden Yeltsin'in yerine Mart ayında Rusya Federasyonu'nun yeni Başkanı olacak, piyasa ekonomisine geçiş sürecinin devamını sağlamak adına reform sürecini devam ettirecektir. 1998 yılı krizinin daha iddialı ve kararlı bir liberalizasyon sürecini Putin ile birlikte getirdiğini söylemek mümkündür. Putin, reform sürecinde genel olarak sosyal politikaların geliştirilmesi, vergi reformu, teşebbüslerin önündeki bürokratik engellerin kaldırılması, monopollerin düzenlenmesi, bürokrasinin iyileştirilmesi, finans piyasalarının geliştirilmesi ve bütçe reformu gibi düzenlemelere gitmiştir. Rusya'da Çin' in aksine, Mao'nun ölümüyle son bulan bir reform süreci yerine, politik ve ekonomik reformlar aynı anda ve hızla devam ettirilmiştir. 2000 yılından 2008 yılı küresel krizine kadar gelinen süreçte Putin'le Rusya ekonomisinin daha metodik bir özellik kazandığını, geçiş sürecinin başlangıç döneminin, bütçe açığının bütçe fazlasına dönüştürülerek atlatıldığını ve Rusya ekonomisinde nispeten daha istikrarlı bir büyüme ve kalkınmanın gerçekleştirildiğini söylemek mümkündür.

1998 yılı sonrasında Rusya ekonomisinin toparlanması, sosyal reformlar hariç, birkaç önemli faktöre bağlıdır. Bunlardan ilki uluslar arası enerji piyasalarında yaşanan petrol ve doğal gaz fiyatlarındaki artıştır. Rusya 1998 krizinden özellikle petrol ve doğal gaz fiyatlarında yaşanan artış dolayısıyla hızlıca çıkmayı başarabilmiş ve uzun dönemli büyümeyi sağlayabilmiştir. Bu süreçte önemli bir diğer faktör emek piyasasında ücret azalışının (yaklaşık %30 düzeyinde) getirdiği maliyet avantajı ve bunun yansımasıyla gerçekleşen üretim artışıdır. Ancak sonraki yıllarda ücretlerde reel büyümeden çok daha fazla yapılan artışlar, aşırı talebin oluşmasına ve dış ticaret hacminin genişlemesine neden olacaktır. Ayrıca kur fiyatlarında yapılan ayarlamalar (devalüasyon)

ihracat avantajı yaratmış ve ithal ikameci sanayileşmeye hız kazandırmıştır. Ekonomik birimler, 1998 üretim daralması ile oluşan atıl kapasiteyi sonraki yıllarda üretime dahil ederek toplam üretim kapasitesinde önemli artışlar elde etmişler ve böylece Rusya ekonomisinin toparlanması sağlanmıştır. 1999 yılında Rusya'da GSYİH % 6.4 oranında artarken 2000 yılında bu büyüme %10 düzeyindedir. Sonraki iki yılda daha düşük bir büyüme oranı söz konusu olmasına rağmen Rusya'da, reformların başlamasından bu yana büyüme oranları kriz sonrasındaki düzeyinden devamlı daha yüksek seyretmiştir (World Bank, 2005a:5).

2000 yılı ve sonrası oluşan ekonomik yapı ve anlayışla Rusya, bugün için tüm dünyayı etkisi altına alan finansal krizden bu kadar hızlı çıkmayı başarmıştır. Rusya ekonomisi sahip olduğu doğal kaynakları ve uluslar arası düzeyde yükselen enerji fiyatları ile gerçekleştirdiği reform ve yenilikleri finanse etmiş ve Avrupa'nın içine düştüğü borç krizinden sınırlı ölçüde etkilenmiştir. Aslında bir üstünlük gibi algılanabilecek olan bu durum Rusya ekonomisinin belki en zayıf noktasını oluşturmaktadır. Devlet Başkanı Putin, bir taraftan üretim gücü sınırlı ve büyük oranda doğal kaynaklara bağlı ekonomik yapıyı bu bağımlılıktan kurtarmaya çalışırken diğer taraftan da bu kaynakları kullanarak uluslar arası iktisadi ve siyasi yapıya etki etmeye çalışan ekonomik ve siyasi bir güç oluşturmaya çalışmaktadır. Çalışmanın, piyasa ekonomisine geçiş sürecinin 2000 yılı sonrasının değerlendirildiği bu bölümde, daha önce teorik olarak anlatılan geçiş sürecinin içeriği Rusya ekonomisi için dört başlık altında incelenmektedir. Bu süreç bilindiği gibi liberalizasyon, makroekonomik istikrar, yeniden yapılanma-özelleştirme ve yasal ve kurumsal reformları içermektedir.

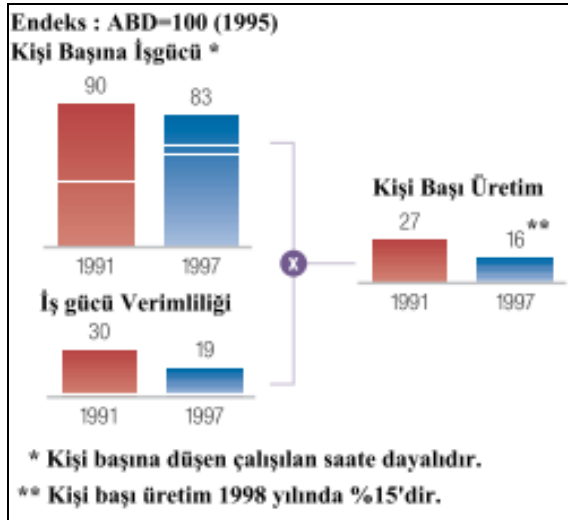
5.1. Liberalizasyon Politikaları

Bu süreçte hedeflenen şey, fiyatların çok daha serbestleştirilmiş piyasada belirlenebilmesi ve ticari engellerin ortadan kaldırılmasıdır. Piyasaların gelişmesi ve fonksiyonların etkin bir şekilde yerine getirebilmeleri öncelikle fiyatların piyasa şartlarında oluşumuna bağlıdır (Havrylyshyn v.d., 1998:30). Piyasa ekonomisine yönelen geçiş ekonomileri fiyatlar üzerinde var olan kısıtlamaları kaldırarak fiyatların piyasa şartları altında gerçekleşmesine imkan sağlamaktadırlar (Exeter ve Fries, 1998). Rusya bu çerçevede 1992 yılında fiyatları serbestleştirmiş ancak bu durum artan talebe karşılık üretimin yetersizliği dolayısıyla önemli ölçüde enflasyonist etki doğurmuştur. Diğer taraftan ticaretin serbestleşmesi ve engellerin kaldırılması başlığı altında Putin

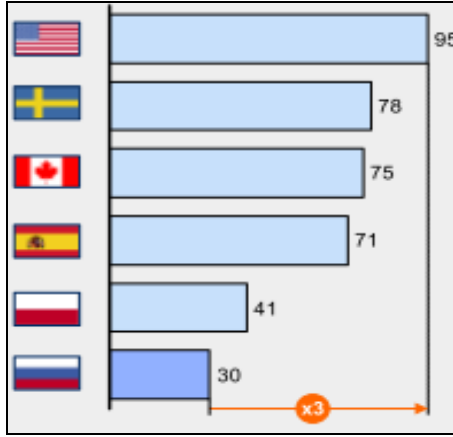
yönetiminin temel hedefi, dünya ile entegre olmuş bir ticaret anlayışıdır. Bu doğrultuda Putin, en azından ilk döneminde Dünya Ticaret Örgütü (WTO) ile üyelik sürecine büyük önem vermektedir.

Geçiş ekonomileri sanayilerini serbest piyasa şartlarına hazırlarken artan talep düzeyi bu süreci desteklemekte ve yatırım ve teknolojilerle emek yoğun üretimden sermaye yoğun üretime geçilebilmektedirler. Rusya, 1991'de piyasa ekonomisine açıldığında Sovyet dönemden miras kalan sanayi altyapısına sahiptir. Bu altyapıya bakıldığında, Rus ekonomisinin temel sorunu yüksek düzeydeki verimsizliktir (Bakatina v.d., 2009:9). Ekonomide üretim seviyesi iki faktörün kombinasyonu ile belirlenir (Şekil 9). Bunlar, işgücünün çalışma saati miktarı (işgücü girdisi) ile ortalama bir çalışma saatinde üretilen mal ve hizmet miktarıdır (işgücü verimliliği). İşgücü verimliliği ülke ekonomisinde eninde sonunda ekonomik performansın belirleyicisi haline gelir. Rusya'da işgücü verimliliği 1997 yılında ABD'nin bulunduğu seviyenin %19'u kadardır ki bu, 1991'deki %30 dolayındaki verimlilik düzeyinden çok daha altındadır (Solow v.d., 1999:3). Rusya dış ticaretinde 2008 küresel krizine kadar geline süreçte oluşan hacim yüksekliği, aslında sadece Rusya ekonomisinde yapılan reform ve düzenlemelerden değil, daha çok üretkenliğin üzerindeki ücret seviyesi dolayısıyla artan tüketim talebiyle de açıklanabilmektedir.

Şekil 9: Rusya'da Kişi Başı GSYİH

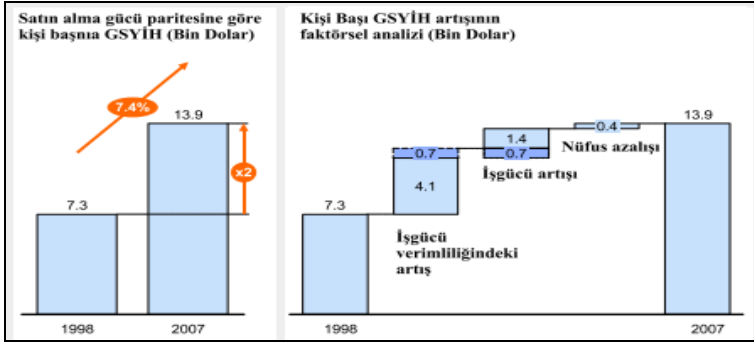

Şekil 10: Çeşitli Ülkelerde Satın Alma Gücü Paritesine Göre İşgücü Başına Düşen GSYİH (2007 - Bin Dolar)

Kaynak: Bakatina v.d., 2009:13

McKinsey Global Institute'nın yayınlamış olduğu raporda Rusya ekonomisinin üretim düzeyinin bugüne kadar ilerlemesinin, atıl kapasitelerin kullanılmasından kaynaklandığı ve fakat bundan sonra uzun dönemde ve sürdürülebilir bir büyüme için yeni kapasitelerin gerekliliğine vurgu yapılmaktadır. Rusya'nın beşeri ve fiziki sermaye yapısının gelişmesi gerektiği buradan anlaşılmaktadır. Rapor, Rusya'nın işgücü verimsizliğinin nedenlerini üç başlık altında toplamaktadır. Bunlar, verimsiz iş süreçleri, üretimde eski yöntemlerin ve teknolojilerin kullanılması ve yapısal kaynaklı düşük taleptir (Bakatina v.d., 2009: 9). 1998-2007 yılları arasında ortalama %7'lik ekonomik büyümeye sahip olan Rus ekonomisinde belirtilen yetersizlikler nedeniyle işgücü verimliliğinde %'4,1'lik bir artış sağlanabilmiştir. Bu artış, üretim kapasitesindeki ve mal fiyatlarındaki artışları içermektedir.

Şekil 11: Rusya'da 1998-2007 Yılları Arası GSYİH'daki Büyümenin Faktörsel Analizi

Kaynak: Bakatina v.d., 2009:13

Liberalizasyon politikalarındaki bir diğer önemli düzenleme, Rusya'da ekonominin sınırlarının dış piyasalara açılması yani hem dış ticarete ve hem de sermaye akışında yurt içi piyasalar ile uluslar arası piyasalar arasında bağlantının sağlanmasıdır. 2000 yılı sonrası Putin dönemi iktidarlarının en önemli karakteristiği, Rusya ekonomisi ile dünya ticaretini entegre hale getirmek ve özellikle bu süreçte Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) üyeliği elde etmektir⁵. Yabancı sermaye ise 1998-2007 yılları arasında gerçekleşen bölgesel

⁵ Bu noktada DTÖ'nün dışında kalan en son büyük ülke olarak Rusya'nın DTÖ'ye katılım konusundaki kararsızlıkları ve tutarsızlıkları dikkat çekicidir. Şüphesiz DTÖ üyesi olarak Rusya, özellikle enerji dışı ürünler için uluslar arası pazarlara daha iyi erişim sağlayabilecektir. Diğer ülkeler, Rusya'nın önemli sektörlerinden çelik ve kimyasallar üzerine anti-damping vergilerini uygulamakta zorlanacaklardır. Dahası DTÖ kuralları, örneğin kamu alımlarında Rus ekonomisinin daha etkin ve şeffaf olmasına yardımcı olabilir. İlk dönem Putin Hükümeti (2000-2004) DTÖ'ye üyeliği şiddetle desteklerken, katılım sürecinde ve boyunca uygulanacak olan kurallar, Rus sanayi lobilerinin üyeliğe karşı seslerinin daha çok çıkmasına neden olmuş, hükümet bu karşıt seslere duyarsız kalamamış, üyelik konusunda geri adım atmaya başlamıştır. Nitekim Haziran 2009 yılında Putin aniden Rusya'nın Belarus ve Kazakistan ile bir gümrük birliği parçası olarak DTÖ'ye katılabileceğini duyurmuştur. Bundan sadece birkaç ay sonra Ekim ayında Başkan Dimitri Medvedev ise Rusya'nın tek başına DTÖ ile müzakerelere devam edeceği beyanında bulunmuştur. Bu durumda Rusya liderlerinin ülkelerinin mevcut petrol, doğal gaz ve ağır metal ihracat gelirlerinin DTÖ katılımı ile sınırlanabileceğini düşündükleri ve dahası yakın gelecekte Rus ekonomisinin uluslar arası pazarlarda daha rekabetçi ve verimli bir yapıya kavuşacağına inanmakta zorlandıkları söylenebilir. Belki liderler, Rus şirketlerinin kendi pazarlarında rekabet kabiliyetlerinin olumsuz etkileneceğinden de korkuyor olabilirler. Aynı zamanda liderler için DTÖ'ye üyelik politik olarak sürdürülemez olabilir. Rus yöneticileri, bu denli ekonomik açılımın iş kayıpları ile sonuçlanacağından ve hükümetin siyasi desteğinin azalmasından endişe ediyor olabilirler. Ancak birçok politikacı DTÖ üyeliği ile gerçekleştirilecek reform ve ihracat fırsatlarının Rus ekonomisinin ilerlemesine katkı sağlayacağını düşünmektedir ve Rusya'da istikrar ve egemenlik uğruna bu faydalardan vazgeçmeye karar verebilecek siyasi bir kararlılık da söz konusu değildir (Sutela, 2009).

krizlere rağmen azalmamış, Rusya global sermayeden %6 oranında pay elde etmiştir. Bu dönemde zorlu 2003 ve 2004 yılları sonrasında yerli ve yabancı yatırımcıların tutumlarının gelişme gösterdiğini söylemek mümkündür. Uluslar arası derecelendirme kuruluşları (Fitch ve Moody's) Rusya'nın ekonomik görünümü ile ilgili puanlarını pozitif çevirmişler veya arttırmışlardır (World Bank, 2005c: 6). Özellikle BRIC ülkeleri olarak adlandırılan Brezilya, Çin ve Hindistan ile karşılaştırıldığında Rusya'ya gelen doğrudan yabancı yatırımın (DYY) daha fazla gerçekleştiğini ancak, sonraki dönemlerde yabancı sermaye akışının çok daha hızlı gerçekleşebilmesi için teknolojik gelişmelerde ve kullanımında artış sağlanması gerekliliği söylenmelidir.

Tablo 2: Rusya'da ve Karşılaştırmalı Diğer Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY) (2003-2007)

	2003	2004	2005	2006	2007
Rusya'ya DYY Girişi (Brüt - Milyon \$)	6.781	9.420	13.072	13.678	27.797
Rusya'ya DYY Girişi (Kişi Başı - \$)	54.9	107.1	89.8	226.8	369.3
Karşılaştırmalı Diğer Ülkelerde DYY (Kişi Başı - \$)					
Brezilya	56.7	100	81.8	100.6	182.8
Çin	36.4	42.3	60.5	59.4	60.3
Hindistan	4.1	5.4	7.0	17.7	22.0
Gelişen Pazar Ekonomileri	38.8	51.7	69.3	85.2	97.9
Sanayileşmiş Ülkeler	405.5	427.2	604.4	824.7	1066.6

Kaynak: World Bank, 2008:8

Rusya'da liberal politikaların bir diğer etki alanı bankacılık ve finans kesimidir. Liberal politikaların kısmen de olsa gerçekleştirilmesine rağmen, bu sektörde yapısal sorunlar hala devam etmektedir. En önemli sorun henüz finansal yapının tamamlanmadığına işaret eden, yerli ve kamu kesimin toplam mevduattan aldığı payın ve bu kesimin sektördeki ağırlığının diğer geçiş ülkelerine göre çok daha yüksek oluşudur. Rusya'da 2002 yılında toplam finansal aktiflerden 27 yabancı banka %5,4 oranında pay sahibi iken, bu rakam 2007 yılında 61 yabancı banka tarafından sadece %10'a yükseltilebilmiştir. 2005 yılında Polonya ve Macaristan'da bu oranlar sırasıyla %69 ve %61 olarak gerçekleşmiştir (Bakatina, 2009: 88). Diğer taraftan bankacılık kesiminin kurumsal yatırımlara olan katkısı oldukça düşük düzeydeyken, halka arzların, tahvillerin ve şirketlere yönelik banka kredilerinin 2001 yılında GSYİH'ya oranı %12,4 iken, 2007 yılında bu pay %26,5'e yükselmiştir (Sutela, 2010:2).

Rusya'nın piyasa ekonomisine geçişi sürecinde 2000 yılı sonrasında Başkan Putin tarafından uygulamaya alınan bir diğer politika ise, ekonomide rekabet ortamının yaratılması ve bu anlamda Putin'e göre Rus ekonomisi oligarklarının piyasaya hakim durumunun kırılmasıydı. Vergi ayrıcalıkları ve teşvikler gibi çeşitli imtiyazlara sahip olan oligarklar, aynı zamanda bürokraside de söz sahibi olmaktaydı ve bu sadece ekonomik anlamda değil ve fakat politik anlamda da merkezîyetçilik yanlısı olan Putin için aşılması gereken bir sorundu. Vergi ihlallerinin önüne geçmek amacıyla vergi incelemelerinin başlatılması, oligarklara darbe vuran sürecin ve aynı zamanda yeniden ekonomik yapılanmanın ilk ve en zorlu aşaması olarak nitelendirilebilir. Rus petrol devi Yukos'un dağılmasıyla birlikte, Rusya'ya hem uluslar arası ilgi artmış hem de artık yabancı sermaye için daha şeffaf ve güvenilir bir yatırım ortamı oluşmaya başlamıştır. Yukos, Putin tarafından petrol endüstrisinde kontrolü kaybetmemek adına yapılmış bir müdahale olarak ifade edilebilir. Eğer müdahale edilmeseydi Yukos, dünyanın en büyük petrol şirketleri arasında olabilirdi. Rusya'nın en büyük oligarklarından Yukos'un etkisi kırıldıktan sonra, devam eden süreçte diğer oligarklara yeni piyasa sistemine adapte olmaları için yardım ve teşviklerde bulunulmuş ve sonuç olarak serbest rekabetin doğası gereği eşanlı olarak tekelleşme sürecine de atıfta bulunan ve fakat ekonomik gelişmeye de katkısı olan şirket ortaklıkları görülmüştür (Aslund, 2007:234-40).

Aslında Rus oligarşisinin Rusya ekonomisine hakimiyeti konusunda öne çıkan kaygılar aşırı olarak değerlendirilebilir. Zira bu kesim, ekonominin çok büyük bir payını teşkil etmeyen ve üstelik uluslar arası rekabete son derece açık pazarlara sahiptir. Rus oligarşisi, büyük ölçekli sanayi sektöründe, öncelikle enerji ve ağır metal sektöründe belirleyici bir konuma sahiptir. Ancak enerjide büyük ölçüde devlet tarafından vergi politikaları gibi araçlarla baskı altındadırlar. Sanayi sektörü Rus ekonomisinde uluslar arası standartlarla karşılaştırıldığında hala büyük bir paya sahiptir. Bu pay, Euro bölgesinde GSYİH'nin %27 oranında iken Rusya'da 2005 yılında %38'dir. Şu anda devlet, doğal gaz üretiminin %85 ve petrol üretiminin ise %55'inden sorumludur. Ve yaklaşık 30 oligarşik grup, GSYİH'ya sadece dördte bir oranında katkı sağlamaktadır. En büyük oligarşik sektör, altı büyük firmanın bulunduğu çelik sektörüdür. Alüminyum, nikel ve bakır gibi bazı ağır metallerin üretiminde tekelleşme eğiliminin bulunduğunu belirtebiliriz. Ancak bu sektördeki işletmeler güçlü bir uluslar arası rekabetle karşı karşıyadırlar. Rusya'da doğal gaz ve alüminyumda Rus şirketleri, dünyada en büyük işletmeler arasındadır ve bu şirketler arasında Gazprom, enerji sektöründeki önemli bir devlet şirkettir. Bu noktada asıl önemli husus, Rus toplumunun gelişmesi ve ekonomisinin büyümesi sürecinde oligarşiden ziyade devletin, mülkiyetini devamlı genişleten

bir birim olarak çok daha büyük bir tehdit oluşturduğu gerçeğidir. Rusya'da devlet giderek doğal gaz ve petrol gibi endüstrilerde yavaş yavaş büyümekte ve devlet mülkiyeti piyasa anlayışı ile çelişir bir şekilde daha fazla üretim artışı için genişleme eğilimindedir (Aslund, 2007: 280).

5.2. Makroekonomik İstikrar Politikaları

Teoride, serbestleşme ile birlikte başarılı bir geçiş süreci için makroekonomik istikrarın sağlanması, böylece düşük enflasyon ve sıkı bütçe çerçevesinde sınırlandırılmış devlet anlayışı ile para politikasının bağımsız olan Merkez Bankası tarafından yürütülmesi, hem tüketici hem de yatırımcı için öngörülebilir ve güvenilir bir ekonomi iklimi oluşturacaktır. Makroekonomik istikrar, istikrarlı bir ekonominin oluşturulmasına katkı sağlayan en önemli faktördür (Havrylyshyn vd., 1998:30).

Tablo 3: Rusya'nın Bazı Makroekonomik Göstergeleri (2002-2010)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Nüfus (Milyon)	145,2	145,0	144,2	143,5	142,8	142,2	142,0	141,9	na
GSYİH (Milyar Ruble)	10.819,2	13.208,2	17.027,2	21.609,8	26.917,2	33.247,5	41.428,6	39.100,7	45.719,7
GSYİH Kişi Başına (\$)	2.376,9	2.967,9	4.098,1	5.324,2	6.932,3	9.140,0	11.739,1	8.681,6	na
GSYİH Sanayinin Payı (%)	28,2	27,4	31,5	33,7	32,9	31,8	30,6	28,2	na
GSYİH Tarımın Payı (%)	6,4	6,3	5,7	5,2	4,8	4,7	4,8	4,5	na
Cari İşlemler/GSYİH (%)	8,5	8,2	10,1	11,1	9,6	5,9	6,1	4,0	4,6
Dış Borç – Rezervler (Milyon \$)	108.249,2	112.827,9	92.695,0	81.510,0	17.923,0	4.624,0	73.695,0	72.729,0	na
Dış Borç/GSYİH (%)	44,1	43,2	36,1	33,7	31,6	36,2	28,8	38,3	na
Dış Borç/Mal ve hizmet ihracatı (%)	121,7	122,2	104,8	95,7	93,6	119,6	91,8	136,7	na

Kaynak: EBRD, 2011b

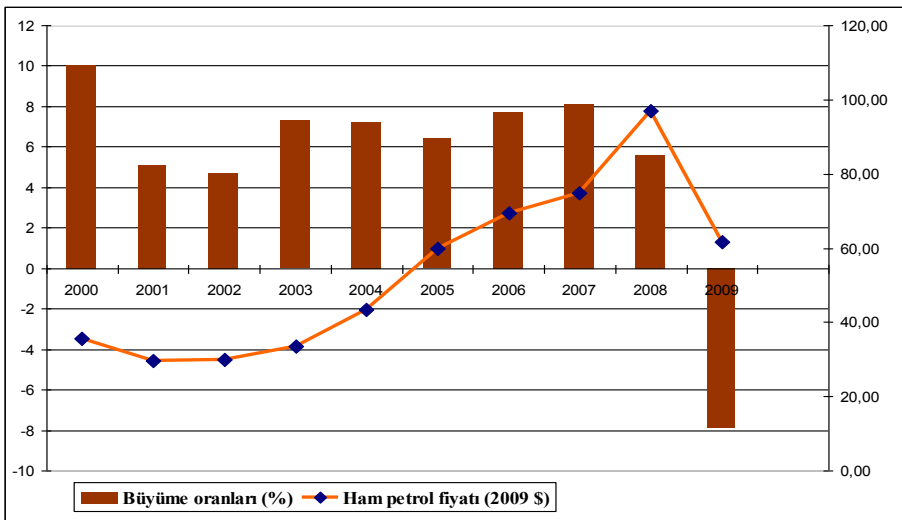
Rusya'nın temel makroekonomik göstergelerinin 2002-2010 yılları arasında toplu olarak verildiği Tablo 3'de GSYİH'daki büyüme özellikle dikkat çekmektedir. Serbest piyasa ekonomisine geçişte makro ekonomik göstergeler, ekonomik serbestleşme ve sonuçlarının değerlendirilmesi açısından önem ifade eder. İşsizlik, üretimde teknolojik alt yapı değişikliklerinin etkileri, fiyatlardaki liberalizasyonun getirdiği enflasyonist artış, özellikle sanayinin sübvans

edilmesi gereği ortaya çıkabilecek kamu bütçe açıklarının giderilmesinde ve dengeli ve istikrarlı bir bütçenin oluşturulmasında yaşanacak olan güçlükler ve dış ticarete ortaya çıkabilecek açıklar gibi birçok sorun makro ekonomik istikrar ile ilgilidir. Dolayısıyla makroekonomik performansın ve istikrarın anlaşılabilmesi açısından büyüme, enflasyon, işsizlik ve dış ekonomik ilişkiler gibi temel konuların incelenmesi gerekmektedir.

Rusya ekonomisi 1998 krizinde %5,3 oranında küçülme yaşadıktan sonra, hızlı bir büyüme sürecine girmiştir. 1998 yılında 10 dolara kadar gerileyen petrol fiyatlarının artan trendi, doğal kaynak bağımlısı ekonominin büyüme kaynağı olmuştur. Döviz rezervlerinin artışı ve enflasyonun %85'lerden 2000 yılında % 20'lere gerilemesi de, krizden çıkışı kesinleştirmiştir (Özel, 2005: 101). Bundan sonra Rusya, doğal kaynak fiyatları üzerinden toparlanan ekonomik bir yönelime girmiştir. Rusya'nın GSYİH'sı 2000 yılında %8,3 büyürken 2001 yılında ise daha düşük ancak pozitif düzeyde %5 oranında artış kaydetmiştir. Bu duruma 1999 yılında gerçekleşen %92,6 oranındaki tüketici fiyatlarındaki artışa karşılık, 2000 ve 2001 yılında sırasıyla %20,9 ve %21,6 oranlarındaki daha düşük düzeydeki artışlar da yardımcı olmuştur. 2003'te %7,2'lik büyümenin, doğrudan ve dolaylı olarak %4,2'si petrol etkisinden kaynaklanırken, 2004'te bu etki % 7,3'lük büyümenin % 5'i düzeyindedir (Chiodo ve Owyang, 2002:14).

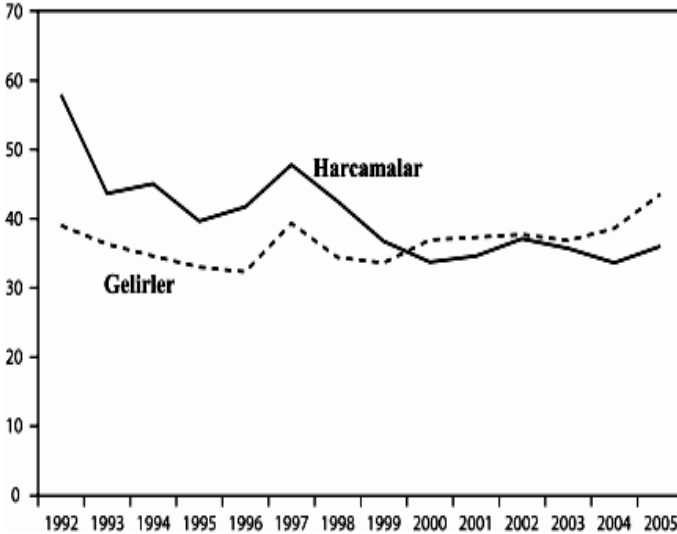
Şekil 12: Rusya Ekonomisinin Büyüme Oranları ve Ham Petrol Fiyatları (2000-2009)

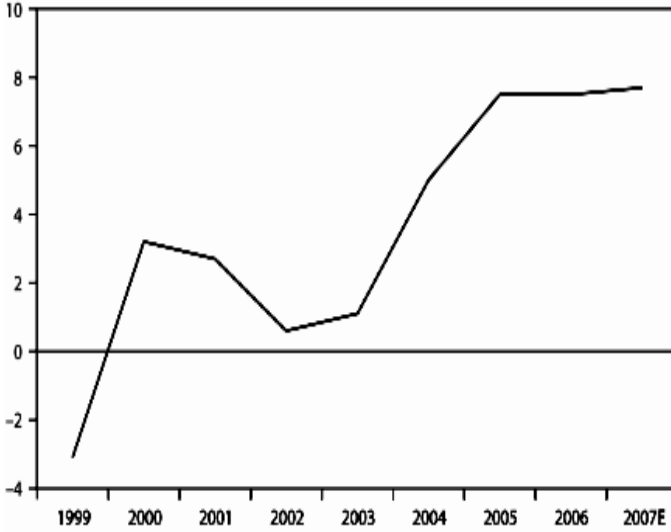

Kaynak: Büyüme oranları: Dünya Bankası 2001-2009 Rusya Raporları, Ham Petrol Fiyatları: BP, 2010.

Yönünü batıya ve serbest piyasaya çeviren Rus ekonomisi, önceliği DTÖ'ye üyelik olarak belirlemesinin ardından, bu süreci makroekonomik değişkenlerle de desteklemek zorundaydı. Ayrıca, dışa açılma sürecinde hem ihracat hem de yatırımların artırılması, enflasyonun düşürülmesi, bütçe açığının kapatılması gerekliydi. 1998 krizi sonrasında, IMF ve Dünya Bankası ile masaya oturan Rusya'nın öncelikli yükümlülükleri bunlardı. Endüstri teşviki ve sosyal harcamalar gibi konularda yeterli finansmanın olmaması, politik yetersizlik ortamında hiper enflasyonu çağırırsa da, Primakov hükümeti, bütçe harcamalarını 2000 yılı itibariyle GSYİH'nın %48'inden %34'üne düşürmeyi başarmış, kronik hale gelmiş olan bütçe açığı da, 2000 yılından sonra bütçe fazlasına dönüşmüştür (Şekil 14). Elbette bunun bedellerinden biri, yarıya inen emekli maaşlarının enflasyonla dahi uyumlu olarak artırılmamasıydı. Kamu gelirlerinin arttırılmasına yönelik özellikle oligarklara karşı yürüttüğü vergi savaşları ile Primakov hükümeti, daha önce ayrı ayrı vergi müzakereleri yürütülen ve kendi lehlerine önemli çıkarlar elde eden büyük şirketler için, özellikle petrol ve gaz şirketlerine yönelik, yeni vergi kanunlarını yürürlüğe koymuştur. (Aslund, 2007:190-92).

Şekil 13: Konsolide Devlet Gelir ve Harcamaları
(GSYİH'nın % - 1992-2005)

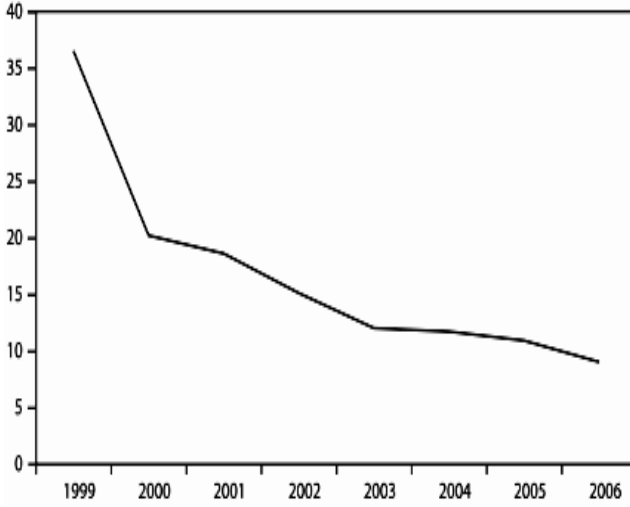

Şekil 14: Bütçe Fazlası (GSYİH'nın % - 1999-2007)

Kaynak: Aslund, 2007:192

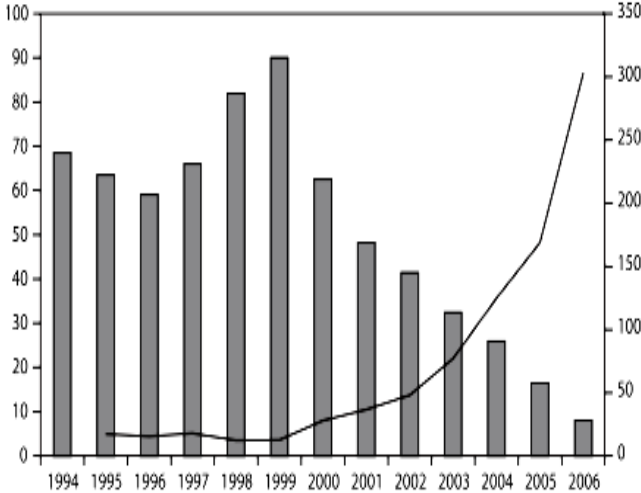
Büyüme hedefleyen ekonomiler için, bunu destekleyen bir diğer önemli unsur, IMF'nin de makroekonomik istikrarın başlangıcı saydığı enflasyonla mücadeledir. 1998 Krizi sonrasında çabuk toparlanan Rusya ekonomisinde, enflasyonla mücadelede iyi bir yol kat edilmiş, artan petrol gelirleriyle rezerv artışı ve kamu bütçe disiplini sağlanabilmiştir. 2002 yılı ve sonrasında çeşitli dışsal faktörlerin de etkisiyle oluşan bütçe fazlası, ekonomideki para arzını arttırarak ticari malların üretiminde artış sağlamıştır. İç tüketimi de arttıran bu süreç, 1997-98 döneminde yaşanan hiperenflasyonun, daha Putin dönemi başlamadan önce kontrol altına alınmasıyla olumlu sonuçlandırılmıştır (Şekil 15). Yukarıda ifade edildiği gibi Rus ekonomisi, 1998 krizi sonrasında enflasyon oranları ve dış ticaret dengesindeki toparlanma eğilimi ile belli bir istikrar trendi yakalamıştır.

Şekil 15: Enflasyon Oranları 1999-2006
(Tüketici fiyat endeksi, yıl sonu).

Kaynak: Aslund, 2007:197

Şekil 16: Rusya Kamu Borçları ve Uluslar arası Rezervler 1994-2006
GSYİH'nın % Milyar dolar

Kaynak: Aslund, 2007:195

Not: Bar grafik, kamu borçlarını, GSYİH'nın bir yüzdesi olarak göstermekte, çizgi grafik ise uluslar arası rezervleri (milyar dolar) göstermektedir.

Makroekonomik istikrarın enflasyon ayağında, Rusya Merkez Bankası'nın tutumu da önem kazanmaktadır. Serbest piyasa ekonomilerinde Merkez Bankaları'nın görevi, fiyat istikrarını sağlamaktır. Para politikasının sağlıklı yürütülebilmesi için ülkeler, ya Merkez Bankası'nı bağımsız hale getirmek veya para politikalarını IMF destekli makroekonomik programlara uyumlu hale getirmek durumundadırlar. Rusya Merkez Bankası, 20 Aralık 1991'de kurularak diğer hükümet kurumlarından bağımsız Ruble'nin korunması ve istikrarının sağlanması yükümlülükleri ile görevlendirilmiştir. Bu anlamda Ruble'nin istikrarı ve para arzının kontrolü, fiyat istikrarını sağlayacaktır. Diğer yandan, henüz derin bir finansal piyasaya sahip olmayan Rusya'da Merkez Bankası ancak esnek para politikası ve nominal döviz kuruna müdahale ederek çekirdek enflasyonla mücadele edebilecektir. Bu aynı zamanda spekülasyona da neden olabilecek bir politikadır. Rusya'da yıldan yıla yükselen ücret seviyesi dolayısıyla artan talep ve kapasite kısıtı ile karşı karşıya kalan endüstrilerin artan bu talebe cevap verememeleri yanında değerli Ruble'nin ithalatı ucuz hale getirerek teşvik etmesi üreticileri zor durumda bırakacak sonuçlar meydana getirmiştir. Ayrıca ücretlerin artış trendi, enerji fiyatlarındaki artışlarla birlikte henüz teknoloji seviyesinin yaygın olarak yüksek olmadığı endüstrilerin genelinde maliyetleri de artırmıştır. Bu ortamda 2006 yılında artmaya başlayan enflasyona karşı hükümet, kamu harcamalarını kısmak ve kamu kesimi ücret seviyesini aşağıya çekmek gibi bazı daraltıcı politikalarla tedbir almış ve ilk kez kısa vadeli programlar yerine, öngörülebilir ve güvenilir bir ekonomik ortam yaratmak adına 2005-2008 dönemini kapsayan orta vadeli sosyal ve ekonomik gelişme programı hazırlama çabası içerisine girmiştir (World Bank, 2005b: 9-10).

Ticaret ve cari işlemler fazlalıkları, 2000 yılı sonrası dönemde devamlı artış kaydeden Rusya'da kamu dış borçlarında özellikle Putin dönemi petrol fiyatlarındaki artışın etkisiyle, 1999'da GSYİH'nın neredeyse %100 dolayındaki borçlanma oranı, 2006 yılında %6 düzeyine inmiştir (Şekil 16). 2007 yılı baharında 400 milyar dolarlık uluslar arası rezerv ile Rusya ekonomisi, dünyanın en büyük üçüncü ülkesi haline gelmiştir (Aslund, 2007:194). Putin yönetiminin ilk döneminde (2000-2004) ortalama petrol fiyatları varil başına 32 dolar düzeyindedir. Putin'in bu dönemde gerçekleştirdiği vergi reformları ve ekonomide oligarkların kontrolünü sağlayan kurumsal mekanizmaların ardından Rusya petrol fiyatlarındaki esas şansını Putin'in ikinci devlet başkanlığı döneminde yakalayacak, 2004-2007 yılları arası dönemde varil başına petrolün fiyatı ortalama 62 dolar düzeyinde gerçekleşecektir. Rusya bu dönemde dış borçlarının çok büyük bir kısmını ödeyerek adeta finansal bağımsızlığını ilan etmiştir.

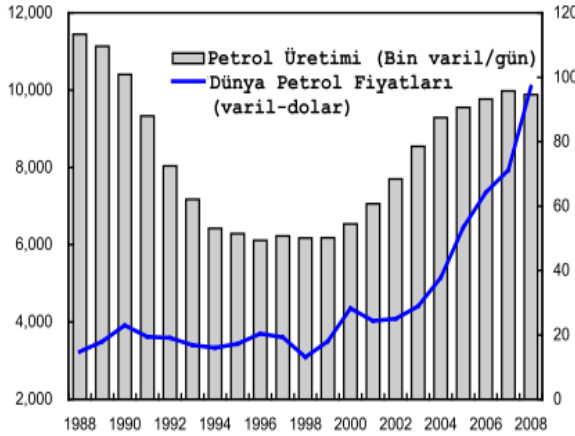
Rusya’da dış ticaret işlemlerinde ilk geçiş döneminden 2008 yılına kadar gelinen süreçte artan hacim yüksekliğinin ihracat yönüyle en önemli kaynağı, doğrudan petrol fiyatlarındaki artıştır. İthalat kaynaklı nedenlerinden en önemlisi ise içteki gelir artışı ile birlikte oluşan talep baskısıdır. Böylece ithalattaki artış, hem tüketici kaynaklı olmakta, hem de Ruble’nin artan değeri neticesinde ucuzlayan ithal sermaye mallarına olan talep artışından kaynaklanmaktadır. Doğal kaynak bağımlısı tipik bir ekonomide olduğu gibi, Rusya’da da bu durum reel döviz kuruna yukarı yönlü bir baskı oluşmakta ve yerli üreticiler, kendilerini ithalat yarışı ve artan üretim maliyetleri arasında sıkışmış olarak bulmaktadır. Doğal kaynak tabanlı ihracat artışı yaşanırken, rekabete tabi olmayan ve bir yandan da artan gelirle artış gösteren hizmet talebi de, buna ayak uydurmaktadır (World Bank, 2002).

Ödemeler dengesini değerlendirdiğimizde, diğer geçiş ekonomilerinin aksine Rusya ekonomisinin sermaye ihraç eden ekonomiler arasında yer aldığını görmekteyiz. Faizler düşük seyretse de, yatırım ortamında iyileşmenin günden güne artışı, doğrudan yabancı yatırımları olduğu gibi sabit yatırımları da artırmaktadır. 2001 yılında notunu B3’ten B2’ye, durağandan pozitifte çevirmiş olan Moody’s’in yatırım yapılabilir seviyesinde görmediği Rusya ekonomisinin bu görünümü ancak 2005 yılında S&P ve Fitch gibi diğer iki önemli uluslar arası derecelendirme kuruluşu vasıtasıyla değiştirilmiş ve yatırım yapılabilir notu yükseltilmiştir. Ödemeler dengesinde sermaye çıkışlarının aksine olumlu etki, bütçe fazlası ve rezerv artışından gelmektedir. Fakat bu iki kalemin de dış etkenlere örneğin petrol fiyatlarına bağlı oluşu, dengeyi kırılgan hale getirmektedir. Mali bütçe fazlası ve enflasyonun düşmesinin yanında artan yabancı rezervler, ekonominin ve Merkez Bankası’nın elini rahatlatmıştır. Fakat yatırım tarafında yabancı doğrudan yatırım yerine çoğunlukla portföy ve diğer yatırım kalemlerinde yani “sıcak para” da görülen artış, ödemeler dengesini çok daha fazla kırılgan hale getirmektedir.

Rusya’da dış borç ödemelerine rağmen artan petrol geliri dolayısıyla oluşan fazlalağın nerede kullanılacağı tartışmaları 2004 yılında “*Oil Stabilisation Fund -OSF*”un kurulmasına neden olmuştur. Önceleri, petrol ve doğalgaz fiyatlarında oluşabilecek kırılganlık karşısında ekonominin kötü etkilenmesini engellemek amacıyla oluşturulmuş fonun kaynakları, doğalgaz ve petrol ihracından alınan gümrük resmi, petrol çıkarılması üzerinden alınan vergi ve Bütçe Kanunu’na göre oluşan bütçe fazlasından meydana gelmekteydi. Bütçe fazlasında yaşanan artışlarla fonun büyümesi, fonun kullanım alanını da genişletmiştir. 2008 yılında GSYİH’nın %16’ sı tutarında (yaklaşık 225 milyar dolar) büyümüş olan fon, aynı yıl “*Reserve Fund*” ve “*National Wealth Fund*”

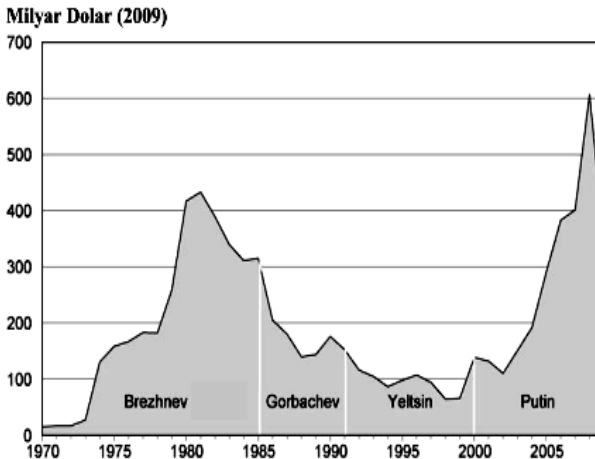
olarak, sırasıyla petrol dışı sektörlerin harcamalarına ve emeklilik harcamalarına aktarılmaya başlanmıştır (Goldsworthy ve Zakharova, 2010: 3). Rusya ekonomisinde sağlanan pozitif gelişmenin temel kurumlarından biri olan OSF'ye 2005, 2006 ve 2007 yıllarında petrol ihracatından dolayı GSYİH'nın %40'ından fazla kaynak aktarılmıştır.

Şekil 17: Rusya'da Petrol Üretimi ve Petrol Fiyatları

Kaynak: Goldsworthy ve Zakharova, 2010: 5

Şekil 18: Sovyetler Birliği (1970-1990) ve Rusya (1991-2009) Petrol ve Gaz Gelirleri

Kaynak: Gaddy ve Ickes, 2010:283.

Rusya'da dış ekonomik ilişkiler açısından doğal kaynaklar oldukça büyük bir öneme sahiptir. Ekonomi temelde petrol ve doğal gazla bağımlıdır. Rusya'da modern manada petrol endüstrisi 1960 yılında Batı Sibirya'daki geniş petrol rezervlerinin keşfi ile hız kazanmıştır. Petrol üretimi 1987 yılında günlük 12 milyon varil ile zirve yapmıştır (Bu dünya üretiminin %19'udur). Sovyet sonrası ilk geçiş dönemi sonunda Rusya'da petrol üretimi bu seviyenin neredeyse yarısına kadar gerilemiştir (1998'de 6,1 milyon varil, dünya üretiminin %9'udur). Özelleştirme ve modern üretim teknolojisi ile 2007 yılına kadar petrol üretimi günlük 10 milyon varil düzeyine yükselmiştir. 2000-2007 yılları arasındaki dönemde Rusya'daki petrol üretimindeki artış, küresel petrol üretimindeki büyümenin yarısını sağlamıştır (Goldsworthy ve Zakharova, 2010: 4). Rusya, 2009 yılı itibarıyla dünya petrol rezervlerinin %5,6'sına (74,2 milyar varil), OPEC dışı ülke rezervlerinin ise %42'sine sahiptir. Aynı yıl petrol üretiminin 10 milyon varil olduğu Rusya, Uluslararası Enerji Ajansı'nın (IEA) yaptığı tahminlerde 2009 yılı istatistiklerine göre dünya petrol üretiminden aldığı %13'lük payın (BP, 2010), sektörde yeni yatırımların gerçekleştirilememesi durumunda 2030 yılında %10'a kadar gerileyebileceği yönündedir (IEA, 2009:84).

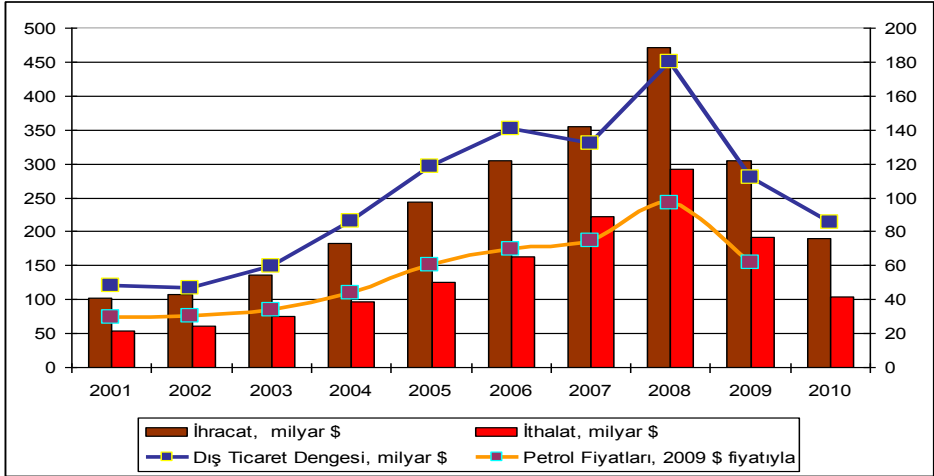
Sovyetler Birliği'nin yayımlı politikalar izlediği 1970'li yıllarda, birinci ve ikinci petrol krizleri dolayısıyla petrol gelirleri hızla yükselmiştir. 1980'li yıllarda ise petrol gelirlerinde yaklaşık yirmi yıl boyunca düşüş trendi yaşanmıştır. Bu dönemde Sovyetler Birliği Mikhail Gorbachev ile dağılma sürecine girmiş ve petrol gelirlerinde gerileme yaşanmış, Yeltsin'li yeni bağımsız Rusya ise yüzyılın en düşük petrol fiyatlarıyla üretimde düşüşü birlikte yaşamıştır. Bu dönemde Rusya, Batıya daha fazla bağımlı hale gelmiştir. 1999 yılı başlarında yeniden canlanan petrol gelirleri, 1970'li yılların seviyesine ulaşmamakla birlikte Rusya'nın dış borçlarının ödenmesinde önemli bir kaynak teşkil etmiştir. Petrol fiyatlarında yaşanan yükselişlerle birlikte Rusya'nın petrol gelirlerindeki artışlar, uluslararası düzeyde hem ekonomik ve hem de siyasi açıdan Rusya'yı çok daha güçlü bir konuma taşımıştır (Gaddy ve Ickes, 2010:283-4).

Dünya Bankası'nın Rusya ile ilgili 2000-2007 yılları raporları tarandığında genel olarak ihracatın önemli bir kısmının (% 70'i) doğal kaynaklardan oluştuğu görülmektedir. Dolayısıyla petrol ve doğal gaz fiyatlarındaki artış, Rusya'nın ihracat gelirlerinde önemli bir yükselişe neden

olmaktadır. İkinci olarak %13'lük payla ağır metal sanayisi gelmekte, daha sonra %6,5'lik payla kimyasal ürünler ve %5'lik payla makine teçhizat ve ulaşım araçları takip etmektedir. İthalatta ise makine ve teçhizat (%53), yiyecek ve işlenmemiş tarım ürünler (%13) ve kimyasal ürünler (%13) başlıca kalemlerdir.

Şekil 19: Rusya Dış Ticaret Dengesi ve Petrol Fiyatları

Kaynak: İthalat ve İhracat Rakamları: BOFIT 2010; Petrol Fiyatları: BP 2010.

Rusya ekonomisinde bütçe önemli ölçüde petrol ve gaz gelirlerine bağlıdır. Öyle ki federal bütçenin %37'si hidrokarbon kaynaklı gelirlerden oluşmaktadır. Dünya Bankası'nın analizlerine göre Rusya kaynaklı (Ural) petrolün varil başı fiyatındaki her bir dolarlık artış, federal bütçedeki gelirlerin GSYİH'nin %0.35'i düzeyinde, konsolide bütçe gelirlerinin ise GSYİH'nin %0.45 oranında yükselmesine neden olmaktadır (World Bank, 2005a:8). 1998 yılı sonunda 10\$'ın altına düşen uluslar arası petrol fiyatları, bu yıldan sonra hızlı bir yükseliş trendine girmiş ve 2006 ve 2007 yılında varil başına 70\$ düzeyine kadar çıkmıştır. (Aslund, 2007:194). Bu noktada şunu ifade etmek gerekir ki, uluslar arası düzeyde oluşan petrol ve gaz fiyatlarına bağlı ekonomisi ile Rusya'nın istikrarlı bir büyümeyi yakalayabilmesi sürdürülebilir olmaktan uzaklaşabilir.

5.3. Yeniden Yapılanma ve Özelleştirme Politikaları

Serbest piyasa ekonomisinin yapısına uygun olarak, serbest ticaretin ve finansal sistemin derinleşmesi, geçiş ekonomilerine sunulan hedeflerden birisidir. 1998 krizinden sonra Putin yönetimi ile birlikte uygulanan reform süreci, yükselen Rus ekonomisinde büyümeyi sürdürülebilir kılmak amacıyla önem teşkil etmektedir. Piyasa ekonomisine geçişin devamını sağlayan bu reformlar genel olarak sosyal politikaların geliştirilmesi, vergi reformu, teşebbüslerin önündeki bürokratik engellerin kaldırılması, monopollerin düzenlenmesi, bürokrasinin iyileştirilmesi, finans piyasalarının geliştirilmesi ve bütçe reformu olarak toparlanabilir. Rus ekonomisi, gücünü doğal kaynaklardan alan ve bu anlamda da piyasalarının petrol ve doğal gaz fiyatlarına oldukça bağımlı olduğu bir ekonomidir. Öyle ki, petrol dışı sektörlerin bile piyasa değerleri ve kağıtları, petrol ve gaz fiyatlarıyla aynı trende sahiptir. Putin'in rant yönetimi olarak adlandırabileceğimiz, tahvil piyasasını tesis etmesi de bu çerçevede değerlendirilebilecek önemli bir reformdur (Gaddy ve Ickes, 2010: 285).

İhracatın %70'inin ve devlet bütçesinin önemli bir kısmının petrol ve doğal gaz gelirleriyle karşılandığı düşünüldüğünde, Rusya'da Putin'in kurduğu tahvil piyasa ve fonlarının önemi anlaşılmaktadır. Bu bağımlılık durumu petrol dışı sektörler için de hayli etkileri olan bir ortam yaratmaktadır. 2004 yılında petrol ve doğal gaz fiyatlarının oynaklığından ekonominin daha az etkilenmesi amacıyla OSF'nin kurulması ve bu fona aktarılan kaynakların önemli bir miktara ulaşması ile OSF, 2008 yılında iki ayrı fona ayrılmış (Reserve Funds ve National Wealth Funds), petrol dışı sektörlerle bütçe kuralları dahilinde ek finansman sağlaması açısından büyük bir kaynak oluşturmuştur (EBRD, 2009:84). Fonlar, ayrıca 2008 global krizinde petrol fiyatlarının yaklaşık yarıya düşmüş olması durumunda bile mali dengenin aşırı etkilenmemesini sağlayarak önemli bir işlev görmüştür. İç talebin canlı kalmasını sağlayan fonlar, tasarruf yokluğunu da kırabilmektedir. Yeni yapılması planlanan sağlık, altyapı ve emeklilik sistemi reformları için de her ne kadar bağımlılığın azaltılması düşünülse de fonlar, anahtar finansman kaynağı olmaya devam etmektedir. Dünya petrol rezervlerinin önemli bir kısmını elinde bulunduran Rusya için fonların önemini koruması şartırtıcı olmasa gerek.

Bir diğer yapılanma ise petrol ve doğal gaz üzerinden alınan lisans ücreti ve vergiler söylenebilir. Bunun için "*Production Sharing Agreements (PSA)*"-

Üretim Paylaşım Anlaşması- sistemi alternatif bir yapı sunmaktadır. Önceki uygulamalarda, hükümet belli bir aşamaya kadar yatırımcılar için imtiyaz tanımakta ve yatırımcılar üretimden sonra yasa ile belirlenen telif ve vergiyi ödemekteydi. PSA alternatifinde ise şirketler, üretimin bir kısmını devlet için gerçekleştirmeyi kabul ederler. Diğer sisteme göre tercih nedeni, iki taraf arasında mali eşitliği sağlayacak olmasıdır (Goldsworthy ve Zakharova, 2010: 8).

Piyasa ekonomisine geçişte ülkelerin yürütmek durumunda oldukları önemli bir diğer politika ise devlet yönetimindeki piyasada var olan iktisadi kuruluşların devlet elinden özel kesime aktarılarak devletin ekonomik faaliyetlerinin sınırlandırılmasıdır. Özelleştirme sayesinde ekonomide devletin azalan payına karşın özel sektörün, ekonomik kararları verirken yeniden yapılanmayla dönüşümü ve gelişimi sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilecektir. Ampirik çalışmalar, özelleştirmenin ekonomiler için faydalı olduğunu zira özel şirketlerin kamu teşekküllerinden daha verimli çalıştıklarını göstermektedir (Sprenger, 2009: 3-6). Özelleştirme Rusya'da girişimciliğin desteklenmesi ve oligarkların dağıtılmasının yanında, Sovyet rejimden kalan hantal ekonominin canlandırılması için ve aynı zamanda piyasa ekonomisine geçişte önemli bir süreç olarak uygulamaya alınmıştır. Ancak, özelleştirme sırasında verimli olmayan devlet teşekkülleri sürece dahil edilmediğinden, özelleştirilmeyle sanayinin yeniden yapılandırılma fırsatı kaçırılmıştır. Rusya'nın da dahi olduğu CIS ülkelerinde özelleştirme, çalışanlar açısından çok daha kötü sonuçlar doğurmuştur (World Bank, 2002: 71). Rusya'daki özelleştirme konusunda yukarıda kısmen değinildiği gibi hızlı bir süreç yaşanmış, Yeltsin'in 1992'de başlattığı özelleştirme programı 1998'de devlet işletmelerinin %80'inin özelleştirilmesi ile sonuçlanmıştır (Salanko, 2006:126). 1996 yılındaki Başkanlık seçimlerinde Yeltsin'in seçim kampanyasının başına getirilen özelleştirme programının mimarı Anatoly Chubais, özelleştirme programına Rusya'daki oligarkların lehine hız vererek, Yeltsin'in seçim kampanyasına destek büyük miktarda sağlamıştır (Özel, 2005:89).

Üç aşamalı olarak düşünülen Rusya'daki özelleştirme programı, farklı dönemlerde farklı stratejilerle gerçekleştirilmiştir. 1992-94 yılları arasında "*MPP-Mass Privatisation Programme*" -Kitle Özelleştirme Programı- kapsamında gerçekleştirilen özelleştirmelerde, küçük ve stratejik önemi daha az olan tüm küçük işletmelerle, 24.000 adet orta ve büyük işletmelerden yaklaşık

15.000'i özel mülkiyete geçirilmiştir (Springer, 2009:6). Bu dönemde Rus şirketleri başlangıçta nakit karşılığı satılmaya başlanmış, nakit zengini yeni girişimcilerin çıkarına olduğu gözlenen bu süreç, Yeltsin'in bedelsiz dağıttığı her biri 10.000 Ruble'ye denk gelen 147 milyon kuponla tüm Rus vatandaşlarına özelleştirmeye katılma hakkı tanıyan şekilde (*Voucher Privatization*) dönüştürülmüştür (Özel, 2005: 89). Özelleştirmenin büyük ölçekte gerçekleştirilmesine katkı sağlayan bu yöntem, halkın katılımının sağlandığı, politik güvenin tesis edildiği ve sermaye piyasası kurumlarının oluşumuna yardımcı olduğu gerekçeleriyle diğer yöntemlerden daha üstündür. Ancak bu tür bir yöntem aynı zamanda güçlü yasal alt yapının ve mülkiyet haklarının ayrıntılarıyla tanımlandığı hukuksal bir düzenin varlığını da gerekli kılar. Rusya'da başlangıçta bu türde altyapılar söz konusu olmadığı için bu yöntemle gerçekleştirilen özelleştirmeler, çoğunlukla şirket yöneticilerine ve nakit zenginlerine yaramıştır (Havrylyshyn ve McGettigan, 1999). 1993-95 yılları arasında ise özelleştirme, '*Lease-Buyout*' -Kiralama-Satınalma yöntemiyle yapılmıştır. Bu yöntem MPP yönteminden daha yüksek miktarda satın almalar için gerçekleştirilmiştir (Sprengrer, 2002: 3). Kupon yöntemiyle yapılan özelleştirme 1994 yılında sonlandırıldığında, Rusya ekonomisinin büyük ortaklı ve özellikle ülkenin en değerli şirketlerinden bazıları devletin elinde kaldı. Bu büyük şirketler kötü yönetiliyor ve şirket yöneticilerinden bir kısmı kendi şirketlerini adeta soyuyorlardı. Bazı işletmelerde hortumlanan miktar birkaç yüz milyon doları buluyordu (Aslund, 2007:161).

1995 sonrası başlayan üçüncü özelleştirme aşamasında, daha değerli ve doğal kaynaklara dayalı üretim yapan 29 büyük şirket, '*Loans-for-Shares*' olarak ifade edilen borca karşılık hisse şeklindeki mekanizmayla, gerçek değerlerinin çok altındaki fiyatlara satılmışlardır. Bu yöntem, ticari bankaların şirketlerden, bankaların hükümete bütçe açıklarını kapatması için verdikleri fonlar karşılığında, verilen kredilerden daha fazla değere sahip hisselerini teminat olarak almaları ve böylelikle bankaların şirketleri ele geçirmelerini sağlayan bir süreci ifade etmektedir (Özel, 2005:89-90). Lukoil, Yukos, Sidanko, United Energy Systems, Svyasinvest gibi holding şirketler, bu yöntemle 1995-1997 yılları arasında özelleştirilmişlerdir. Yöntem, zirvedeki şirketlerin kontrolünü zayıflatırken yasal olmayan yollardan para aktarımını da teşvik etmekteydi (Sprengrer, 2002: 3).

2000'li yıllarda Putin'in ilk döneminde yönetim, siyasilere sıkı bağları olan oligarklara çeşitli teşvikler sağlamış, siyasi bağlantıları ve medyayla olan yoğun ilişkileri neticesinde Putin'in hükümete girmesini sağlayan bu oligarklar bir nevi ödüllendirilmiştir. Fakat 2004 sonrasında Gorbachev ve Yeltsin'den farklı olarak aslında otoriter bir yönetim anlayışına sahip Putin, özelleştirme yerine yeniden kamulaştırma yolunu tercih etmiştir. 2003 yılında petrol imalat sektörünün %10'u kamudayken, 2007 yılında kamunun elindeki pay %55'e çıkmıştır. Yukos'un Putin'i ikinci seçimlerde desteklemeyeceğini açıklaması üzerine cezalandırılması ise Rusya'da o dönemde özelleştirmenin geldiği son noktayı göstermekteydi. Yukos, devlet şirketi olan Rosneft'e geçirilmiş, bunu Sibneft'in devlet şirketi Gazprom'a satılması takip etmiştir (Aslund, 2007: 292). Tablo 4'de küçük ve büyük ölçekli özelleştirme endekslerine bakıldığında büyük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesinde yapılması gerekli reformlarda hala bazı yetersizliklerin yaşandığını görmekteyiz. Ancak yine de önemli ve başarılı bir özelleştirme süreci yaşayan Rusya'da şu anda özel sektör ekonomide genel olarak belirleyici bir konuma sahiptir. Kayıt altında yaklaşık beş milyon özel işletmenin bulunduğu Rusya'da, GSYİH'nın %65'i özel sektör üretiminden kaynaklanmaktadır. Rusya'da şirket hislerinin piyasa değeri neredeyse GSYİH'na eşit yaklaşık 1 trilyon dolar düzeyindedir. Dünya Bankası ve Uluslar arası Finans Kurumunun yaptığı “*Doing Business*” endeksinde Rusya 175 ülke içerisinde 96. sıradadır (Aslund, 2007: 279).

5.4. Yasal ve Kurumsal Reformlar

Ekonomide iş ortamının oluşturulması, yatırım ikliminin iyileştirilmesi ve özel sektörün ekonomiden aldığı payın artırılması adına serbest piyasa koşullarının sağlanması, Putin yönetiminin en önemli amaçları arasındadır. Özel mülkiyet ve hukukun üstünlüğü, liberal bir düzen içinde zorunlu koşullar olup, girişimcilerin yatırım yapması ve rekabetin geliştirilmesi açısından iflas yasası, rekabet yasası, vb. düzenlemeler piyasa mekanizması için gereklilik halini almaktadır. Bu doğrultuda Putin yönetimi, 2001 yılında mevcut yönetmelikleri geliştiren programın kabulüyle, serbest piyasa şartlarını sağlamayı hedeflemiştir. Bu konuda önemli yasal ve kurumsal değişiklikler yapılmış ve tüm bu çabalar sonucunda kriz sonrasında 1999–2001 yılları arasında 700.000 girişimci piyasaya girmiş, şu anda kayıtlı girişimci sayısı beş milyona ulaşmıştır. Rusya'nın iş ortamına dair en temel sıkıntısı teşebbüs sayısının diğer gelişmekte olan ülkelerden daha az olmasıdır. Rusya'da diğer geçiş

ekonomilerinden farklı olarak büyümenin kaynağı yeni girişim ve firmalardan gelmemektedir. Rus ekonomisinin Sovyet döneminden kalan mirası ve kaynak bağımlılığı gibi yapısal sorunlar yanında kişisel bağlantıların yüksek oranda kullanıldığı iş ortamında yolsuzluk algısının da önemli düzeyde artmış olması Rusya'da, piyasa ekonomisi için önemli olumsuzluklar arasındadır (Frye, 2010: 84-85).

Tablo 4: Rusya Ekonomisinin Geçiş Göstergeleri (2001-2010)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Büyük ölçekli özelleştirme	3,33000	3,33000	3,33000	3,33000	3,00000	3,00000	3,00000	3,00000	3,00000	3,00000
Küçük ölçekli özelleştirme	4,00000	4,00000	4,00000	4,00000	4,00000	4,00000	4,00000	4,00000	4,00000	4,00000
Teşebbüs reformları	2,33000	2,33000	2,33000	2,33000	2,33000	2,33000	2,33000	2,33000	2,33000	2,33000
Fiyat liberalizasyonu	4,00000	4,00000	4,00000	4,00000	4,00000	4,00000	4,00000	4,00000	4,00000	4,00000
Sermaye ve dış ticaretin liberalizasyonu	2,67000	3,00000	3,33000	3,33000	3,33000	3,33000	3,33000	3,33000	3,33000	3,33000
Rekabet politikası	2,33000	2,33000	2,33000	2,33000	2,33000	2,33000	2,33000	2,33000	2,33000	2,33000
Bankacılık reformu ve faiz oranları liberalizasyonu	1,67000	2,00000	2,00000	2,00000	2,33000	2,67000	2,67000	2,67000	2,67000	2,67000
Banka-dışı finansal reform	1,67000	2,33000	2,67000	2,67000	2,67000	3,00000	3,00000	3,00000	3,00000	3,00000
Altyapı Reformu	2,33000	2,33000	2,33000	2,67000	2,67000	2,67000	2,67000	2,67000	2,67000	2,67000
Telekomünikasyon	3,00000	3,00000	3,00000	3,00000	3,00000	3,00000	3,00000	3,33000	3,33000	3,33000
Demir yolu	2,33000	2,33000	2,33000	2,67000	2,67000	2,67000	3,00000	3,00000	3,00000	3,00000
Elektrik	2,00000	2,33000	3,00000	3,00000	3,00000	3,00000	3,00000	3,33000	3,33000	3,33000
Kara Yolu	2,00000	2,33000	2,33000	2,33000	2,33000	2,33000	2,33000	2,33000	2,33000	2,33000
Su ve Atık Su	2,33000	2,33000	2,33000	2,33000	2,33000	2,33000	2,33000	2,67000	2,67000	2,67000

Kaynak: EBRD, 2011a

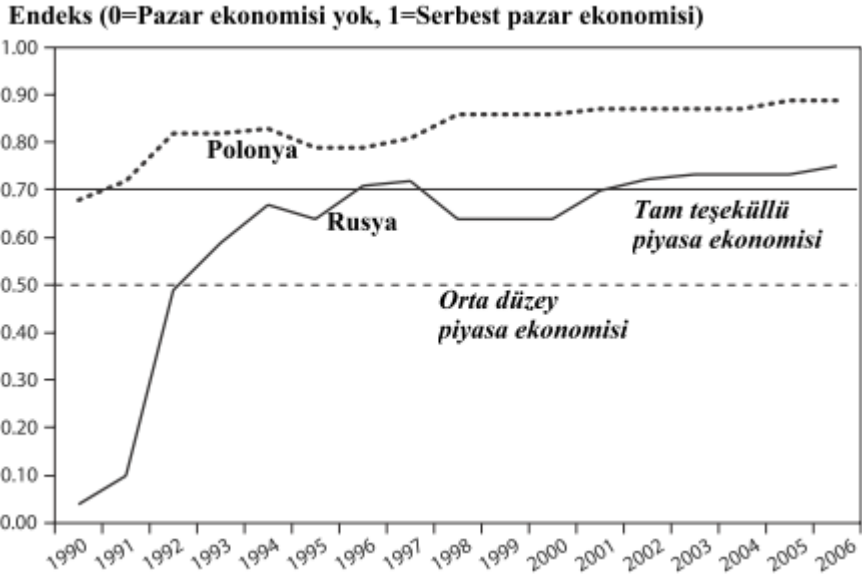
Not: Bu göstergeler EBRD'nin belirtilen eylemlere 1'den 4'e kadar verdiği puanlamalarla ilgilidir. 1 puan, planlı ekonomiden çok az bir değişikliği veya herhangi bir değişiklik olmadığını, 4 puan ise sanayileşmiş pazar ekonomisinin standartlarını göstermektedir.

2004 yılı Kasım ayında Mortgage Reformu'nun gerçekleştirilmesi, popülist yanının olmasıyla birlikte yine de finansal piyasaları ve mali aracılığı geliştiren ve bu anlamda yatırım iklimine katkısı olan gelişmeler arasında sıralanabilir. Ayrıca 2005–2008 yılları için hazırlanan bütçede, yönetim reformunun yanında bankacılık sektörüne yönelik de çeşitli düzenlemeler yapıldığı görülmektedir.

2001-2010 yılları arası dönemde uygulanan politika ve reformlarının değerlendirildiği ve EBRD tarafından hazırlanan geçiş ekonomileri endeksinin gösterildiği Tablo 4'de Rusya'da yapısal reformların çoğunda hala yapılacak

çok şeyin olduğu gösterilmektedir. Endekse göre fiyat liberalizasyonu ve küçük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesinde gelişmiş ülke ekonomilerine yaklaşılmış olmasına rağmen, diğer göstergelerde önemli bir ilerleme sağlanamamıştır. Şekil 20 ise Rusya'nın piyasa ekonomisine geçişteki başarısını, Polonya ile karşılaştırması açısından önemlidir. 1990-2006 yılları arası dönem için düzenlenen endekse göre Polonya'nın daha geniş kapsamlı politikalarla piyasa ekonomisi reformlarını bütünüyle gerçekleştirmiş olduğunu görmekteyiz. Polonya gibi Baltık ve Orta Avrupa ülkelerinin de bu çerçevede Rusya'dan çok daha fazla başarılı bir performans gösterdikleri, EBRD'nin yapmış olduğu dönüşüm endeksinden anlaşılmaktadır.

Şekil 20: EBRD Geçiş Endeksi, 1990-2006.

Kaynak: Aslund, 2007:279.

Not: Endeksin hesaplanmasındaki formül; EBRD'nin fiyat liberalizasyonu ve rekabet politikası endeks puanının 0,3 katı, EBRD'nin ticaret ve döviz liberalizasyonu endeks puanının 0,3 katı ve EBRD'nin büyük ölçekli özelleştirme, küçük ölçekli özelleştirme ve banka reformu endeks puanının 0,4 katıdır. Dolayısıyla bu hesaplanan endeksin %73 liberalizasyonu, %27'si ise özelleştirmeyi gösterir.

6. “Büyük Resesyon” ve Rusya Ekonomisi

Petrol fiyatlarına hayli bağımlı yapısı ile Rus ekonomisi, 2008 global krizi-“Büyük Resesyon”dan, tüm dünya ülkeleri gibi etkilenmiştir. Rusya'da

özellikle petrol fiyatlarındaki çöküşün, küresel talepte meydana gelen azalmanın ve sermaye akımlarının tersine dönüşünün oluşturduğu kombinasyonun etkisiyle on yıllık olağanüstü büyüme hamlesi durma noktasına gelmiştir. Ancak buna rağmen diğer geçiş ekonomileri gibi Rusya’da da 2008 yılı sonunda derinleşen bir etki ve 2009 yılında ise yeniden toparlanma görülmüştür. Krizi, yol açtığı ekonomik şiddetin geçiş ülkelerini nasıl etkilediğini görmek açısından farklı zaman dilimlerine ayırmak mümkündür. Buna göre geçiş ekonomilerinde 2008 yılının ilk çeyreğinde krizin işaretlerini Kazakistan, Baltık ülkeleri ve bazı Güneydoğu Avrupa ülkeleri gibi sadece bir kaç ülkede görmek mümkündür. 2008 yılının sonunda ve 2009 yılı başında tüm geçiş ülkelerinin farklı hızda ve yoğunlukta da olsa krizle karşı karşıya kaldığını, özellikle Kazakistan, Rusya ve Ukrayna’nın krizden ağır bir şekilde etkilendiğini söyleyebiliriz (EBRD, 2009: 6-7).

Biz bu çalışmada her ne kadar Rusya tarihinin mekanistik olarak doğal kaynaklarca belirlendiğini ima etmeye çalışmıyor olsak bile Şekil 18’deki mesaj, Rusya ekonomisinin başlangıç noktası olarak petrol ve doğal gazın dikkate alınması gerektiğini göstermektedir. Aslında “*Büyük Resesyon*” da Rusya ekonomisi için bu gerçeği hatırlatan önemli bir gelişmedir. Krizin hemen öncesindeki petrol fiyatlarındaki artış esnasında (ki Temmuz 2008’de varil başına petrol fiyatları 140 doların üzerinde bir seviyeye ulaşmıştır), ekonominin hemen hemen her sektöründe gerçekleşen hızlı büyüme ile bu kaynakların Rus ekonomisi için ne denli önemli olduğu anlaşılmaktadır. Sadece petrol ve gazın bağlantılı olduğu sektörlerde değil, görünüşte ilgisiz görünen perakende ticaret, gayrimenkul, telekomünikasyon gibi sektörlerde de satış, kârlılık ve hisse senedi fiyatlarında önemli artışlar yaşanmıştır. Bazı gözlemcilerin, bu durumun Rusya’daki petrol dışı sektörlerin önemini ortaya koyan bir kanıt olduğunu iddia etmelerine rağmen, 2008 yılı yazında petrol fiyatlarının ani çöküşü, aslında yüksek petrol fiyatları ile oluşan bu sözde ilgisiz sektörlerdeki bağımlılığın kesinlikle ihmal edilmemesi gerektiğini ortaya koymuştur. Temmuz 2008’den önceki periyotta Rusya’da ekonomik gelişmedeki hızlanmanın anlamı, bunun Rusya’nın anahtar ürünlerinin fiyatlarındaki gelişmelere bağlı olmasıydı. Gaddy ve Ickes’in çalışmalarında (2010: 281-87) 2008 yılı krizi ile oluşan ve petrol fiyatları ile görünüşte ilgisiz olduğu görünen sektörler (hisse senedi piyasası, demiryolu yük vagonları üretimi, tüketici gelirleri ve tüketimleri, perakende satışlar, ithalat, özellikle lüks tüketim malı ithalindeki genişleme) arasındaki bağlantılar grafiklerle gösterilmektedir.

Makroekonomik istikrar bölümünde Rusya'nın 2008 krizi öncesi bir geçiş ekonomisi olarak analizine yer vermiştik. Bu dönemde yüksek büyüme oranlarını yakalayan Putin yönetimindeki Rus ekonomisi, yüksek petrol fiyatları ve ihracat gelirleriyle rezerv fazlası ve piyasa istikrarını sağlamış, olumlu bir ekonomik tablo görünümündedir. Rusya GSYİH'ında kriz öncesi dönemde yıllık ortalama %7'lik büyüme oranını uzun bir periyotta sürekli gerçekleştirmeyi başarmış ve bu performansı ile 2020 yılında dünyanın en büyük ekonomik güce sahip beş ülkesi arasında girmeyi amaçlamıştır (Sutela, 2009:1). Fakat yer yer bahsettiğimiz düşük emek verimliliği, yetersiz altyapı, enerji kullanımında verimsizlik, yüksek kaynak bağımlılığı ve artan kamu harcamalarının Rusya ekonomisinde global kriz öncesinde bazı sektörlerde daralmaya sebep olduğu anlaşılmaktadır (Aslund, 2010: 223). Büyük bir kriz çağrışımı olmayan bu gelişmelerin dışında 2007 yılı Temmuz-Ağustos döneminde mortgage kağıtlarında ve aktiflerinde ortaya çıkan riskin yükselmesiyle önce ABD'de çıkan ve sonrasında Avrupa'yı da sarsan kriz, petrol fiyatlarının düşmesi, ihracatın azalması ve sermaye çıkışıyla gecikmeli olarak Rusya ekonomisini de etkilemiştir. Böylece 2008 yılının son çeyreğinde düşen emtia fiyatları ve Ağustos'ta Gürcistan'la sıcak savaş ortamı Rusya'da göstergeleri değiştirmiş, bütçe fazlası açığa dönüşmüştür. 2009 yılı başında ise Rusya ekonomisinde finans piyasalarının toparlanmaya başlamasıyla birlikte diğer geçiş ekonomilerine göre döviz rezervlerinden fazla kayıp vermeden finansal göstergeler pozitif dönmüş ve bir düzeltme hareketi başlamıştır.

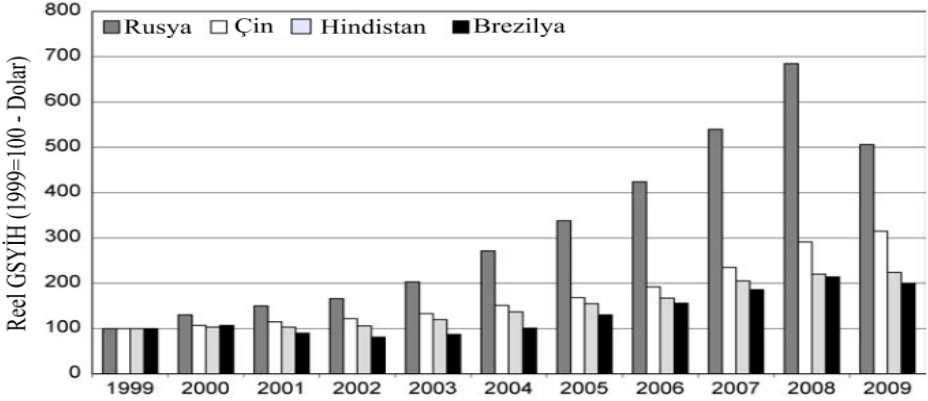
Rusya'nın 1998 yılındaki ekonomik krizden hızlı bir şekilde çıkmasında artan petrol fiyatlarının rolü oldukça önemlidir. (2009 yılı dolar kuruna göre) 1998 yılında %34,4 oranında gerileyen uluslar arası petrol fiyatları, 1999 yılında %38,2 oranında, 2000 yılında ise %53,4 oranında artış kaydetmiştir (BP, 2010). Petrol fiyatlarında yaşanan hızlı düşüşle Rusya ekonomisini daha derin bir şekilde etkileyen 2008 yılı küresel finans krizinden de Rusya bir bakıma yine büyük ölçüde artan petrol fiyatlarıyla kısa zamanda çıkmayı başarmıştır. 2008 yılı Temmuz ayında 140 doların üzerinde fiyatlanan petrol, 2009 yılının Ocak ayına 34,57 dolara kadar inmiş, ancak aynı yılın son aylarında uluslar arası petrol fiyatları 76 dolara kadar yükselmiştir (EIA, 2010). Biraz gecikmeyle de olsa doğal gaz fiyatları ve Rusya'nın önemli ihraç mallarından metal malzeme fiyatları da petrol fiyatlarıyla birlikte aynı yönde dalgalanma göstermiştir. Bu noktadaki en önemli tartışma, Rusya yönetiminin petrol ve gaza olan bağımlılığının azaltılması için ekonominin çeşitlendirilmesinin gerekliliği

konusunda yaşanmaktadır. Çoğu kişi tarafından Rusya ekonomisinin petrol ve gaza olan bağımlılığı kötü olarak algılanır. Rusya ekonomisi, krizlerden zarar gördüğünde bu kesim tarafından ekonomide yoğun çeşitlendirme politikalarının gerçekleştirilmesi konusunda çağrılar yapılmaktadır. Bu düşünceye göre eğer Rusya ekonomisi petrol ve doğal gazı daha az bağımlı olmuş olsaydı, krizlerden daha az etkilenirdi. Ancak bu iddianın Rusya'nın mevcut ekonomik yapısı ile tutarlılık sağladığını söylemek zordur. Petrol ihracatçısı olmayan Doğu Avrupa ülkeleri son küresel krizden dramatik bir şekilde çok fazla etkilenmişlerdir. Ukrayna ve Macaristan, kriz dolayısıyla IMF politikalarına mecbur edilmişler, Rusya ise büyük bir petrol ihracatçısı olmasının sağladığı olağanüstü rezervleri sayesinde bu yakınlaşmadan sakınabilmiştir (Gaddy ve Ickes, 2010: 290). Petrol ve gazın sürdürülebilir ekonomi açısından olumsuzluğu yönündeki görüşler bir tarafa, Rusya'nın elindeki doğal kaynakları özellikle Putin ve sonrası siyasi ve ekonomik gelişmeler ışığı altında etkin olarak değerlendirdiği ve bu haliyle krizden en az zararla çıkabilecek rezervlerin bu kaynaklarla sağlandığı söylenebilir.

IMF'nin Rusya ile ilgili son ekonomi raporunda, Rusya'nın 2006 ve 2007 yılında GSYİH'nin %6'sı oranında cari işlem fazlası vermiş olmasına rağmen bu oranın 2009 yılında %4'e kadar azaldığı belirtilmektedir. Rusya ekonomisinin 2010 yılında %4'ün üzerinde bir büyüme oranını yakalayabileceği tahmin edilen raporda petrol fiyatlarında yaşanan azalış ve dış piyasalardaki talepte meydana gelen daralmalar, Rusya'nın ihracatında %36 oranında bir değer kaybına yol açtığı tespit edilmiştir (IMF, 2010:6). Aslında bu türde istatistikler Rusya'nın, 2009 yılındaki ekonomik performansının yetersizliği dolayısıyla petrol ve gaz bağımlılığından kurtarılması gerektiği yönündeki fikirleri gündeme getirmektedir. Ancak Rusya ekonomisi ile ilgili bu yöndeki değerlendirmeler, Rusya'nın tüketimdeki ve rezervlerindeki artışının nasıl oluştuğu sorusuna da cevap vermelidir. Rusya ekonomisi, performans değerlendirilmesinde daha öğretici bir karşılaştırma için BRIC ülkelerinin (Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin) ekonomik performanslarıyla karşılaştırılmalıdır. Şekil 21, her bir BRIC ülkesinin 1999-2009 yılları arası ekonomik büyüme rakamlarını göstermektedir. Makro ekonomik göstergelerdeki karşılaştırmalarla, Rusya'nın global finansal krizden etkilendiği ancak aynı zamanda diğer BRIC ülkelerine göre çok daha hızlı bir büyüme gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Üretimde önemli düşüşler yaşanmasına rağmen

Rusya hala diğer BRIC ülkelerinin bulunduğu grupta en hızlı büyüme kaydeden ülke konumundadır (Gaddy ve Ickes, 2010: 290).

Şekil 21: BRIC Ülkelerinde GSYİH'da Büyüme

Kaynak: Gaddy ve Ickes, 2010:291.

Not: Her bir ülke için bütün değerler 1999 = 100 değerlendirmesine göre hesaplanmıştır.

Rusya ekonomisi, enerjiden uzak bir çeşitlendirme ile ekonomik başarı elde etmenin oldukça güç olduğu bir yapı arz etmektedir. Yatırımlar için sermaye tahsisinde temel amaç etkinliktir. Ekonomik etkinliğin anahtarları, işbölümü, uzmanlaşma ve karşılaştırmalı üstünlüktür. Bunlar iktisadın temel öğretileridir. Özellikle ticaret, ülkenin diğerlerine göre daha iyi ürettiği malları ihraç ettiğinde en büyük kazancı sağlar. Bol enerji kaynaklarıyla donatılmış Rusya için buğday yerine petrol, ülkenin otomobil üretmesi için çok daha etkin bir yol sağlamaktadır. Kısaca evet Rusya petrol ve gaz bağımlısı bir ülke ekonomisine sahiptir. Ancak bu durum Rusya için şu an ve gelecekte muazzam bir zenginlik kaynağıdır. Önemli olan buradan elde edilecek gelirin nasıl kullanıldığı veya kullanılacağı ile ilgilidir (Gaddy ve Ickes, 2010: 291-92).

Rusya, 2006 ve 2007 yıllarında sırasıyla %7,4 ve %8,1 oranında bir büyüme gerçekleştirmiştir. 2008 yılı başında da yine dengeli bir ekonomik büyüme sağlanmış olsa da Rusya ekonomisinde 2000 yılı sonrasında kronikleşen verimlilik artışından daha fazla olan ücret artışı anlayışı, üretim kapasitesi kısıtı ve enflasyon artışı gibi bazı sorunlar hala devam etmekteydi. 2007 yılı sonunda %8 olarak belirlenen enflasyon hedefi %11,6 düzeyinde

gerçekleşmiştir. Bununla birlikte 2001 yılında %69 olan ve 2008 yılında %81'e kadar çıkan kapasite kullanımıyla birlikte işsizlik, 1994'ten bu yana en düşük seviyesine inmiştir. 2007 yılında piyasalarda sterilizasyonun gerçekleşmemesi, kredileri genişleterek tüketici talebini artıran önemli bir unsur olmuştur (World Bank, 2008: 3).

Krizle birlikte GSYİH'da büyüme oranı 2008 yılında %5,6'ya düşerken en fazla olumsuz etki 2009 yılında görülmüş, GSYİH'daki küçülme %7,9 oranında gerçekleşmiştir. Düşen gıda fiyatları ve değerlenen Ruble, 2008 yılında %13,3 olan enflasyon oranını 2009 yılında yaşanan ekonomik daralmayı gösterir bir şekilde %8,8'e geriletmiştir. (World Bank, 2010: 4; IMF, 2010: 3). 2008 yılı başında mali stabilizasyonu ve rezervleriyle olumsuz etkiden uzak kalan Rus ekonomisinin sorunu, kriz sonrasında da aynı kalmıştır. Dünya Bankası'nın 2008 yılı Rusya ile ilgili raporunda Medvedev'in belirttiği gibi; "*Gelecek dört yılda, Rusya, dört I' ya odaklanmalıdır; institutions (kurumlar), infrastructure (altyapı), innovations (inovasyon), investment (yatırım)*" (World Bank, 2008:3). Nitekim hükümetin orta vadeli ekonomi politikası planı (Rusya 2020 Programı) petrole bağımlı ekonomiden inovasyon ile güçlendirilmiş bir yapıya geçişi öngörmektedir. Ancak program, temel varsayımları ve uygulama alanında ekonomik düşüncedeki tutarsızlıkları ile şüpheyile karşılanmıştır (Sutela, 2009:1).

Rusya'da bankacılık sisteminde tüketici mevduatlarının yüksek oranda kamu teşekkülü bankalarda tutulması, bu bankalar dışında yabancı aktiflere bağlı sistemi kırılgan hale getirmektedir. 2008 yılı Kasım ayında zayıflamaya başlayan kısa dönem makroekonomik göstergeler krizin geldiğini açıklarken ekonomide var olan rezervler ve mali yönetim ise krizin derinleşmesini önlemiştir. Krize ilk tepki diğer birçok ülkede olduğu gibi yabancı sermayenin kaçışı şeklinde olmuştur. 2008'in III. çeyreğinde toplam sermaye akışı % 40 azalmıştır. 2008 yılının tamamında 134 milyar dolar, 2009 yılında ise 57 milyar dolarlık sermaye çıkışı yaşanmıştır (World Bank, 2010: 8). Krizle ilgili bir diğer etmense tırmanan uluslar arası petrol fiyatının ani düşüşü ve yine aynı dönemde global güven eksikliğinin finansal piyasalarda yol açtığı önemli ölçüdeki değer kaybıdır. Rusya ekonomisinin büyüme kaynağı olan talebin düşmesiyle de yatırımlar, % 19,1'den hızla %13'e gerilemiştir. Ortalama reel ücret seviyesinde de 2007 yılına göre % 16,2'den %12,8'e gerileme yaşanmıştır (World Bank, 2009: 5).

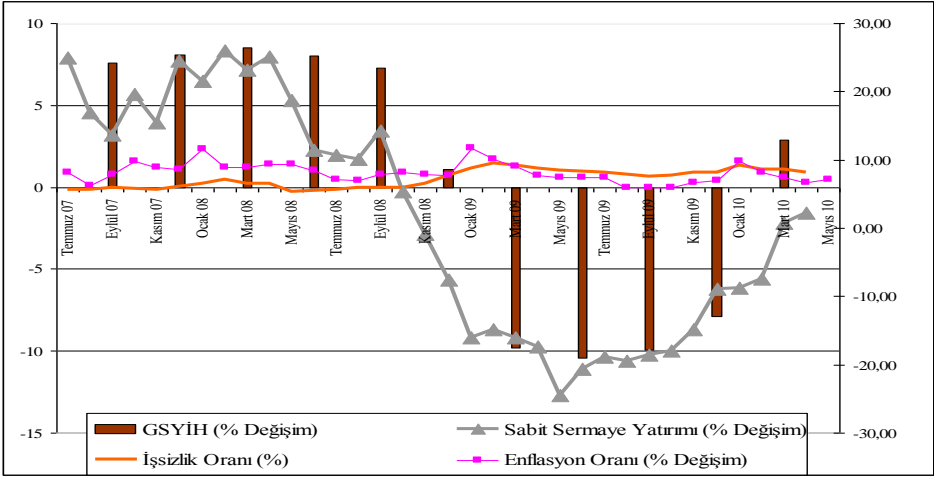
Rusya'da özel finansal kurumlarının kısa vadeli borçları, toplam kısa vadeli borçlar içerisinde %40'lık bir paya sahiptir. Bu da Rusya'daki finansal yapıyı kırılğan hale getirmektedir. Dış borçlar 2008 yılının III. çeyreğinde yoğunlaşmış olmasına rağmen sistemik bir risk içermemekte, hükümetin önemli ve büyük ölçekli bankaları desteklemesi, sistemi çöküş riskinden korumaktaydı. 2003 yılında Putin ve onun bu konuda yetkilendirdiği en önemli kişi olan Aleksey Kudrin'in ortaya koydukları maliye ve vergi idaresinin iyileştirilmesine yönelik yeni politikalar sayesinde kamu dış borçları hızla azalırken, özel sektörün borçlanma tutarlarında önemli yükselişler yaşanmaya başlamıştır. 2005 yılında 106 milyar dolara yükselen özel kesim borçlanma tutarı, 2006 yılında 176 milyar dolara kadar çıkmıştır. Global krizin ortaya çıkardığı bir diğer husus bu gerçekliktir. Gerçekte Rusya'da özel sektör borçlanmasında yaşanan artış hızı, kamunun borçlanmadaki azalıştan daha hızlı gerçekleşmektedir (Gaddy ve Ickes, 2010: 288). Bu konuda yaşanan önemli bir diğer gelişme ise Merkez Bankası'nın daha esnek bir döviz kuru politikası ile artık enflasyon hedeflemesine gitmesidir. Ayrıca gerektiğinde piyasaya likidite sağlaması, güven vermenin yanında bankaların dış borç ödemelerinde ellerini rahatlatan bir diğer gelişme olmuştur. 2009 yılında da yeniden sermayelendirme ve doğrudan desteklerle bankacılık ve finans sektörü korunmuştur.

2009 yılında tahmin edilenden daha fazla gerileyen dünya ekonomisi içerisinde Rusya'da da talebin gerilemesiyle üretim aynı yılın ilk yarısında %16 oranında gerilemiştir. İşsizlik %8'lere çıkmış, tüm bunlarla birlikte likidite sorunu ve yatırımların %2,3 düşüşü ekonomik büyümeyi geriye çekmiştir. Likidite sıkıntısına karşın 2008 yılı Eylül ayında para politikasının gevşetilmesi de global kriz ortamında sınırlı etki doğurmuştur. 2009 yılında döviz rezervi kaybını önlemek için para politikası sıkılaştırılmış, döviz rezervleri 2008 yılı Eylül ayındaki 580 milyar dolardan 2009 yılı Mart'ında 380 milyar dolara gerilemiştir. Petrol fiyatlarının düşüşü ve vergi gelirlerinin azalması GSYİH'nin %8'ine tekabül eden bütçe açığına sebep olmuştur. Fakat 2009'un ilk yarısında dış ticaret ve petrol fiyatlarının çökmesinin şoku atlatıldıktan sonra bütçe fazla vermeye başlamıştır. Yine 2009'un başında likidite sıkıntısı çekilen özel sektörde dış borç oranının azaldığı gözlenmektedir (World Bank, 2009: 5).

Yatırım iklimi ve iş ortamının gerilememesi için hükümet federal bütçede vergi kolaylıklarının yanı sıra listelenen bölge ve işletmelere doğrudan mali destek vermiştir. Enflasyonun 2009 yılı Mart, Nisan ve Mayıs aylarında

sırasıyla %1.3, %0.7, %0.6 oranındaki düşüşü sayesinde rahatlayan Merkez Bankası da faiz oranlarını düşürerek yatırım ortamına destek verebilecek olanağı yakalamıştır. Tüm gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi, Rusya ekonomisinde de toparlanma 2009'un ikinci yarısında yavaş da olsa artan emtia fiyatları, borsalar ve mali destekle yükselen talep sayesinde başlamıştır.

Şekil 22: Rusya Ekonomisinde Temel Göstergelerdeki Değişim (Temmuz 2007 - Mayıs 2010)

Kaynak: World Bank, 2010.

Toparlanma özellikle imalat sektöründe gerçekleşmiştir. 2009 yılında dış ticaret dengesinde de petrol fiyatlarının toparlanmasıyla iyileşme başlamış, üstelik rublenin değer kaybetmesiyle de ithalat önceki yıllara oranla düşmüştür. 2010 yılı başında, yabancı sermaye akışı hızlanmış, özellikle tahvil alımlarında artış görülmüştür. 2009 yılı sonunda iç talebin artmaya başlamasıyla ticari olmayan sektörlerde de toparlanma başlamıştır. Fakat toparlanmanın sınırını kredi ve işsizlik kısıtları belirlemektedir. Kriz sırasında yarı zamanlı istihdam ve ücretsiz izinlerin arttığı gözlenmiştir. 2009 yılı sonunda yarı zamanlı çalışan sayısı, 2008 yılına göre azalış kaydetmiştir. Yine aynı dönemde sermaye akışında da artış gözlenmiştir.

Dünya Bankası'nın yayınlanan son Temmuz-2010 raporuna göre Rusya ekonomisi, işsizlik oranları ve yabancı sermaye kısıtı dışında iyi bir performansa sahiptir. Mali politikaların büyümenin motoru haline geldiği bu

krizde toparlanan petrol ve emtia fiyatları, Rusya ekonomisinde büyüme hızını negatiften pozitif çıkarmıştır. Ayrıca güçlü mali pozisyonu ve borç durumu neticesinde Rusya, Avrupa'da derinleşen krizden sınırlı bir şekilde etkilenmektedir. İlk çeyrekte Rusya ekonomisi %2,9 büyüme kaydederken, sanayi üretimi %10,8 gerilemenin ardından %6,9 pozitif büyümeyi yakalamıştır. Artan ücretler sayesinde iç talep toparlanmaya devam ederken, yatırımlarda 2009 yılının aynı dönemine göre dünya konjonktüründe devam eden belirsizlik neticesinde %4,7 oranında düşüş görülmüştür (World Bank, 2010: 4-5). Ödemeler dengesi fazla kaydederken, rezervler artmış fakat işsizlik aynı oranda kalmıştır. Nisan ayında 1998'den bu yana ilk tahvil ihracı, Eurobond piyasalarında gerçekleştirilmiştir. Ağustos ayı içerisinde Rusya ekonomisinin genel tutumunun dışında büyük kamu şirketlerinden Rosneft'in özelleştirileceği haberi dünyada ses getirirken Rusya ekonomisinde bu durum, teşviklerin ve devlet payının arttığı bu dönemde serbestleşmeye yönelik önemli bir adım olarak nitelendirilebilir.

Sonuç

Rusya Ekonomisi, Putin'in gerek Devlet Başkanlığı ve gerekse Başbakanlık düzeyinde iktidar olduğu dönemlerde piyasa ekonomisi oluşturmak adına önemli adımlar atmıştır. Ancak bu adımların, hukuksal düzenlenme ve yasal alt yapı yetersizliği ve yönetimde demokratik anlayışın henüz tam olarak oluşmadığı gibi nedenlerle ekonomik yönetim adına gelişmekte olan ülkelerde yapılan uygulamalardan bazı farklılıklar taşıdığı da gözlenmektedir. Çalışmanın son bölümünde özellikle Rusya ekonomisinde alınan bu kararların teknik olarak açıklaması yapılarak Rusya ekonomisinin "*büyük resesyon*"dan neden çok daha az etkilendiğinin veya en azından krizden nasıl hızla çıkabildiğinin cevabı verilmeye çalışılmıştır. 2008 yılının ortalarından 2009 yılı başlarına kadar toplam üretim, sanayi üretimi veya borsa değerleri göstergelerine bakıldığında Rusya ekonomisinin dünyanın diğer büyük ekonomilerine göre çok daha fazla derinden etkilendiğini görmekteyiz. Ancak bununla birlikte Rusya bazı göstergelerde güçlü bir geri dönüş sergilemiştir. Önceki beş veya on yıl gibi daha uzun bir periyot düşünüldüğünde ise Rusya ekonomisinde kriz öncesi yıllardaki büyümenin dikkatle gözlenmesi gerektiğini görmekteyiz. 2000 yılı ve sonrası zaman dilimi dikkate alındığında mevcut krizin olumsuz etkileri ile de olsa Rusya, hızla büyüyen BRIC ülkeleri de dahil bütün diğer ülkelere göre daha iyi bir ekonomik performans göstermiştir. Putin yönetimi Rusya'nın

uluslararası siyasal ve ekonomik sistem ile entegre olamadığı takdirde sadece ulusal güvenliğini salt nükleer silahlar veya sahip olduğu enerji kaynakları ile sağlayamayacağını risklerini de görmektedir. Bu nedenle Putin yönetimi, dünya düzenine yön ve şekil verebilen baskın aktör olabilmek adına serbest rekabete yönelik yeni demokratik ve liberal reformları hayata geçirmeye çalışmaktadır. Çalışmanın son bölümüne kadar, Rusya'nın bu reformları gerçekleştirirken, serbest piyasa düzeni adına hangi kazanımları elde ettiğini ve bunların ekonomisi açısından hangi sonuçları doğurduğunu tespit etmeye çalıştık.

Rusya ekonomisinin en önemli karakteristiği, ihracatındaki önemli payı ile doğal kaynak bağımlısı olmasıdır. Bu özellik Rusya'da ekonomik büyümeyi daha çok uluslar arası enerji fiyatlarına bağlı hale getirmekte ve dolayısıyla bu durum ekonomik büyümenin sürdürülebilir olmasını olumsuz yönde etkilemektedir. Rusya ekonomisinin petrol ve gaza olan bağımlılığı oldukça uzun yıllara dayanır. Rusya'da ne genişleme ve ne de çöküş dönemlerinde ekonominin petrol ve gaza olan bu bağımlılığının azaltılması konusunda herhangi bir başarı elde edilememiştir. Kriz sürecinde ekonomideki bu bağımlılığa Putin'in de çözüm bulamayışı sürpriz değildir. Kaldı ki, üretim ve ihracat rakamlarına bakıldığında Rusya'nın petrol ve gaza olan bağımlılığını yakın zamanda azaltabilmesi de mümkün görünmemektedir. Sonuç olarak Rusya ekonomisinin geleceği, dünya petrol ve doğal gaz piyasasında neler olacağına aşırı şekilde bağlı kalmaya devam edecektir.

Ancak bu durumun farkında olan Putin yönetimi oluşturduğu OSF ile fiyatlardaki dalgalanmanın ekonomiye etkisini en aza indirecek sigorta mekanizmasını oluşturmaya çalışmış ancak bu durum ekonomide üretken gücü harekete geçirebilecek bir etki doğurmamıştır. Rusya'nın kriz öncesi ekonomik büyümesinde ve kriz sırasındaki ekonomik çöküşünde hep aynı nedeninin varlığı görülmektedir. Dünya petrol ve gaz pazarına olan bağımlılık. Rusya ekonomisi petrol sayesinde büyümüş ve petrol sayesinde sıkıntıya girmiştir. Bu son global krizin ekonomik etkileri Rusya ekonomisi için aslında ne ilk ve ne de son olacaktır. Diğer taraftan Sovyetler Birliği zamanından kalan geri ve hantal teknolojiye sahip sanayi alt yapısı, özellikle işgücü verimliliğini olumsuz etkilemekte ve Rusya ekonomisi ile ilgili yapılan analiz çalışmalarının önemli bir kısmında işgücünde verimliliğin artırılmasının yolları belirlenmeye çalışılmaktadır.

Şüphesiz petrol ve gaz Rusya'ya ekonomik zenginlik elde etmek için karşılaştırılmaz bir üstünlük sağlamaktadır. Bu noktada Rusya ekonomisi için sorun ekonomik zenginliğin elde edilmesi veya üretilmesinde değil bu zenginliğin kullanılmasındadır. Petrol fiyatları ve dolayısıyla gelirleri konusunda en iyimser senaryoda bile Rusya'nın büyümesi, mevcut krizin etkilerini şekillendiren aynı faktörlerce sınırlandırmış olacaktır. Düzensiz doğal kaynak gelirlerine sahip çıkacak ve bu gelire bağımlı olacak olan etkisiz ve verimsiz sektör ve şirketler. Rusya için problem, Putin'in oluşturduğu petrol ve doğal gaz gelirlerine dayalı finansal yönetim sınırları içerisinde nasıl bağımlılıktan uzak hareket edileceği ile ilgilidir. Görünürde Putin'in veya bir başkasının bu sorunu çözmek konusunda ne kadar kararlı olduğuna dair herhangi bir işaret de bulmak oldukça güçtür.

Rusya'da geçiş dönemi boyunca izlenen politikalarda özellikle enflasyon, kısmen de olsa özelleştirme ve enerji fiyatlarına bağlı olarak da olsa dış ticaret ve bütçe fazlası oluşturulması gibi bazı makroekonomik uygulamalarda başarılı olduğunu söylemek mümkündür. Bu krizin geçmişte Rusya'nın yaşadığı 1998 krizi gibi ekonomik şoklardan farklılığı, Rusya'nın bu krize biraz daha hazırlıklı olmasıdır. Zira bugünün Rus liderleri geçmişten ders almışlardır. Putin ve yönetimi, Rusya ekonomisinin elde ettiği olumsuz tecrübelerden yararlanarak tam egemenliğini sağlayacak olan mali ve finansal tedbirler üzerinde yoğunlaşmıştır. Çalışmada vurgulandığı gibi 2000-2008 yılları arasında Putin rejiminin temel önceliği petrol gelirlerinin ülkenin dış borçlarının ödenmesinde öncelikli olarak kullanmak ve gelecek için rezerv oluşturmaktır. Bu yaklaşım Rusya'yı bugün için yaklaşık 750 milyar dolarlık rezerv ile dünyanın üçüncü büyük döviz rezervine sahip ülkesi haline getirmiş olmakla birlikte aynı zamanda Rusya'nın finansal egemenliğini de elde etmesini sağlamıştır. Mevcut kriz de Rusya'nın bu yönde gerçekleştirdiği mali muhafazakarlığını haklı göstermiş ve bu politikayı güçlendirmiştir. Petrole dayalı yapısı ile geçiş süreci boyunca kat ettiği ekonomik ve siyasi aşamalar, Rusya'yı diğer geçiş ülkelerine göre farklılaştırmaktadır. Özellikle 2000 yılı ve sonrası Putin ve daha liberal politikalar üretmeye çalışan Medvedev iktidarları, bu durumu farklılaştıran yönetim anlayışları ile Rusya tarihinde önemli bir ilgiyi hak etmektedirler.

Ancak Rusya'nın, liberalizasyon uygulamaları ve pazar ekonomisinin kurumsallaşması adına başarılı olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu durum Rusya için veya Rusya yönetimi için serbest piyasa algısının sorgulanmasını

gerekli kılmaktadır. Zira başarısızlık piyasa anlayışı ve algısından kaynaklanmaktadır. Doğal kaynak gelirlerine bağımlı ve bu bağımlılıktan da kurtulmayı düşünmeyen Putin yönetimi, Rusya ekonomisinde hidrokarbon rezervlerini ekonomide ve dış politikada önemli bir baskı aracı haline getirmiş, serbest piyasa kurumlarını ve mevzuatını oluştururken bu tutumunun bir devamı niteliğinde ipleri asla kendi elinden bırakmamıştır. Bu durum elbette Rusya ekonomisinin piyasa ekonomisi algısı açısından eleştirilebilir bir yöndür. Ancak Batı ekonomilerinde piyasa ekonomisi anlayışı ve uygulamalarının çeşitli dönemlerde küresel veya bölgesel düzeyde gerçekleşen krizlerde temel etken olduğu gerçeği, bu ekonomilerdeki anlayışın da sorgulanmasını gerekli kılmaktadır. Bunu yaparken de Rusya ekonomisinde Putin dönemi takip edilen açılım ve piyasa ekonomisi uygulamalarında olduğu gibi devletin piyasa düzenlemeleri dışında tutulamayacağını ve en azından denetim ve düzenlemelerle piyasaya müdahale edilmesi gerektiği sonucu elde edilebilir.

KAYNAKLAR

- Ağcakaya, Serpil, (2009), “Geçiş Ekonomilerinden Orta Asya Türk Cumhuriyetleri’nde Bütçe Yönetimi Ve Mali Disiplin Sorunu” **Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi**, Sayı 16, Nisan, <http://www.akademikbakis.org/16/12ortaasya.pdf> , (Er.Tar: 02.08.2010)
- Akman, Vedat, (1998), **Modern Dünyadaki En Büyük Ekonomik Kriz: Asya Krizi Sonrası ve Muhtemel Etkileri**, Rota Yay., İstanbul.
- Altay, Asuman, (2001), “Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Kamu Maliyesi Sorunları Ve Çözüm Önerileri”, **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, No:2, ss. 15-21.
- Aslund, Anders, (1992), **The Past Soviet Economy; Soviet and Western Perspectives**, Punters Publisher, London.
- Aslund, Anders, (2007), **Russia’s Capitalist Revolution**, Peterson Institute For International Economics, Washington D.C.
- Aslund, Anders (2010), The Post-Soviet Space: An Obituary, **Russia After the Global Crisis**, (Ed: Anders Aslund, Sergei Guriev and Andrew Kuchins), Peterson Institute For International Economics, Washington D.C., ss. 223-240.
- Bakatina, Daria, Jean-Pascal Duvieusart, Vitaly Klintsov, Kevin Krogmann, Jaana Remes, Irene Shvakman, Yermolai Solzhenitsyn, (2009), **Lean Russia: Sustaining Economic Growth Through Improved Productivity**, McKinsey Global Institute, April.
- Bastı, Eyüp, (2006), **Kriz Teorileri Çerçevesinde 2001 Türkiye Finansal Krizi**, SPK Yay., Ankara.
- Beltyukov, Alexei, M. James Kondo, William W. Lewis, Michael M. Obermayer, Vincent Palmade, and Alex Reznikovitch, (2000), “Reflections on Russia”, **The McKinsey Quarterly** February, No:1, ss.20-41.

- Bilge, Suat, (1995) “Bağımsız Devletler Topluluğu ve Türkiye”, **Avrasya Etüdüleri**, Sayı:4, Kış, ss. 63-100, Ankara.
- Bilgin, Gazi, (2002), “Rusya Krizinin Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine Etkisi”, **Dış Ticaret Dergisi**, Ocak, Özel sayı, <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/rusya.doc>, (Er.Tar: 05.10.2010).
- BOFIT, (2010), **Russia Statistics 1990-2007**, Bank of Finland Institute for Economies in Transition, http://www.bofi.fi/NR/rdonlyres/13F56B0A-D81A-4231-85AD-531EB0FBA3FA/0/BOFIT_Russia_stat_1990_2007.pdf, (Er.Tar: 03.11.2010).
- BP, (2010), **Statistical Review of World Energy 2010**, British Petroleum, <http://www.bp.com/productlanding.do?categoryId=6929&contentId=7044622>, (Er.Tar: 10.01.2011).
- Chiodo, Abigail J, and Owyang, Michael T., (2002), “A Case Study Of A Currency Crisis: The Russian Default Of 1998”, **Federal Reserve Bank of St. Louis in its journal Review**, Nov., ss.7-18.
- DPT, (1998), **Rusya Krizi ve Türkiye Üzerine Muhtemel Etkileri**, Devlet Planlama Teşkilatı Yıllık Programlar ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Ağustos. <http://ekutup.dpt.gov.tr/dunya/rusya.pdf>, (Er.Tar: 10.07.2010)
- Dural, B.Yüce, (2007), **Geçiş Ekonomileri Plandan Piyasaya**, Beta Yay.,İstanbul.
- EBRD, (1999), **Transition Report – 1999, Ten Years of Transition**, European Bank For Reconstruction and Development, <http://www.ebrd.com/downloads/research/transition/TR99.pdf> , (Er.Tar: 05.08.2010)
- EBRD, (2004), **Transition Report – 2004 Infrastructure**, European Bank For Reconstruction and Development, <http://www.ebrd.com/downloads/research/transition/TR04.pdf>, (Er.Tar: 03.10.2010)
- EBRD, (2009), **Transition Report – 2009 Transition in Crisis?**, European Bank For Reconstruction and Development, <http://www.ebrd.com/downloads/research/transition/TR09.pdf>, (Er.Tar: 12.12.2010).
- EBRD, (2011a), **Transition Indicators**, <http://www.ebrd.com/downloads/research/economics/macrodatab/tic.xls>, (Er.Tar: 05.01.2011).
- EBRD, (2011b), **Macroeconomic Indicators**, <http://www.ebrd.com/downloads/research/economics/macrodatab/sei.xls>, (Er.Tar: 05.01.2011).
- EIA, (2010), **Weekly All Countries Spot Price FOB Weighted by Estimated Export Volume** (Dollars per Barrel), Energy Information Administration, http://www.eia.doe.gov/dnav/pet/hist_xls/WTOTWORLDw.xls, (Er.Tar: 20.01.2011).
- Exeter, Julian and Steven Fries (1998); “The Post-Communist Transition: Patterns and Prospects”, **Finance and Development, A Quarterly Magazine of the IMF**, September, Vol:35, No:3, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/1998/09/exeter.htm>, (Er.Tar: 12.06.2010).
- Fisher, Stanley and Gelb, Alan, (1991), “The Process of Socialist Economic Transformation”, **Journal of Economic Perspectives**, Vol.5, No.4, Fall, ss. 91-105.
- Fisher, Stanley and Ratna Sahay, (2000), **The Transition Economies After Ten Years**, NBER Working Paper No: 7664, April.
- Frye, Timothy (2010), **Corruption and Rule of Law, Russia After the Global Crisis**, (Ed: Anders Aslund, Sergei Guriev and Andrew Kuchins), Peterson Institute For International Economics, Washington D.C., ss.79-94.
- Gaddy, Clifford, Barry W. Ickes, (2010), “Russia after the Global Financial Crisis”, **Journal of Eurasian Geography and Economics**, Vol:51, No:3, ss.281-311.
- Goldsworthy, Brenton and Daria Zakharova, (2010), **Evolution of the Oil Fiscal Regime in Russia and the Proposals for Reform**, IMF Working Papers, Washington.

- Havrylyshyn, Oleh, Ivailo Izvorski, Ron van Rodeon, (1998), **Recovery and Growth in Transition Economies 1990-97: A Stylized Regression Analysis**, IMF Working Paper, WP/98/141, Washington D.C.
- Havrylyshyn, Oleh and John Odling-Smee (2000), "Political Economy of Stalled Reforms," **Finance & Development**, A Quarterly Magazine of the IMF, September, Vol:37, No:3, ss.7-10.
- Havrylyshyn, Oleh, Donal McGettigan; "Privatization in Transition Countries: Lessons of the First Decade", August 1999, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/issues/issues18/index.htm>, (Er.Tar: 10.01.2011).
- IEA, (2009), **World Energy Outlook 2009**, International Energy Agency, France.
- IMF, (2000), **Transition Economies: An IMF Perspective on Progress and Prospects**, Issues Brief, November, <http://www.imf.org/external/np/exr/ib/2000/110300.htm> (Er.Tar: 02.05.2010).
- IMF, (2010), **Russian Federation Staff Report for the 2010**, No:10/246, July, Washington, D.C. [http://www.inflationdata.com/inflation/images/charts/Oil/Inflation Adj Oil Prices Chart.htm](http://www.inflationdata.com/inflation/images/charts/Oil/Inflation_Adj_Oil_Prices_Chart.htm), (Er.Tar: 01.01.2011).
- Kolodko, Grzegorz W., (1999), **Ten Years of Postsocialist Transition: the Lessons for Policy Reforms**, The World Bank Policy Research Working Paper No: 2095.
- Kornai, János, (1993), "Transformational Recession: A General Phenomenon Examined through the Example of Hungary's Development", **Economie Appliquée**, Vol: 46, No: 2, ss. 181-227.
- Krugman, Paul, (2008), **Bunalım Ekonomisinin Geri Dönüşü**, Literatür Yay., İstanbul.
- Krugman, Paul, Obstfeld, Maurice, (2003), **International Economics: Theory and Policy**, Sixth Edition, Addison Wesley, New York,
- Lavigne, Marie, (1995), **The Economics of Transition From Socialist Economy to Market Economy**, MacMillan.
- Özel, Saruhan, (2005), **Global Finans Krizi**, Deniz Kitabevi, İstanbul.
- Peng, Michael W., (2000), **Business Strategies in Transition Economies**, Sage Publications, California.
- Roland, Grard, (2000), **Transition and Economics –Politics, Markets and Firms-**, Massachusetts Institute of Technology.
- Salanko, Laura, (2006), **Essays on Russia's Economic Transition**, Bank of Finland, Helsinki.
- Shutt, Harry, (2004), **Kapitalizmle Derdim Var**, Kitap Yayinevi, İstanbul.
- Solow, Bob, Olivier Blanchard, Dick Cooper, Ted Hall, (1999), **Unlocking Economic Growth in Russia**, McKinsey Global Institute, October, Moscow.
- Sprenger, Carsten, (2002), **Ownership and Corporate Governance in Russian Industry: A Survey**, European Bank, Working Paper No:70.
- Sprenger, Carsten, (2009), **The Choice of Ownership Structure: Evidence from Russian Mass Privatization**, EFA 2005 Moscow Meetings, ICEF Working Paper Moskova.
- Staehr, Karsten, (2003), **Reforms And Economic Growth in Transition Economies: Complementarity, Sequencing And Speed**, Bank of Finland Institute for Economies in Transition (BOFIT), Discussion Papers, No:1.
- Sutela, Pekka, (2009), **How Strong is Russia's Economic Foundation?**, Centre for European Reform Policy Brief, October, http://www.cer.org.uk/pdf/pb_sutela_russia_29oct09.pdf, (Er.Tar: 10.01.2011).
- Sutela, Pekka, (2010), **Russia's Response to the Global Financial Crisis**, Carnegie Endowment For International Peace, Policy Outlook, July.
- Svejnar, Jan, (2001), **Transition Economies: Performance and Challenges**, William Davidson Working Paper Number 415, December .

- TUSİAD, (1999), **Türkiye-Rusya İlişkilerindeki Yapısal Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği, Yay.No: 99-264, İstanbul.
- World Bank, (1993), **Historically Planned Economics, A Guide to the Date, Featuring Economies of the Former Soviet Union**, The World Bank, Washington DC.
- World Bank, (1996), **From Plan to Market, World Development Report**, The World Bank, Washington DC.
- World Bank, (2002), **Transition: The First Ten Years: Analysis and Lessons For Eastern Europe and The Former Soviet Union**, The World Bank, Washington.D.C.
- World Bank, (2005a), **Russian Federation From Transition to Development, A Country Economic Memorandum for the Russian Federation**, Rapor No: 32308-RU, March, The World Bank, Washington.D.C.
- World Bank, (2005b), **Russian Economic Report**, No:10, The World Bank in Russia, March.
- World Bank, (2005c), **Russian Economic Report**, No:11, The World Bank in Russia, November.
- World Bank, (2008), **Russian Economic Report**, No:16, The World Bank in Russia, June.
- World Bank, (2009), **Russian Economic Report**, No:18, The World Bank in Russia, March.
- World Bank, (2010), **Russian Economic Report**, No:22, The World Bank in Russia, June.